

DEJANJE

Bogo Grafenauer: Slovenska svoboda

Catholicus: Katoliška skupnost

Jože Brejc: Večerne pesmi: Večernica / Široko odprte oči /

Poslušanje / Najblažja ljubezen / Tesnoba

Stanko Cajncar: Razgovori, ki jih ni bilo

Cene Vipotnik: Pesem slovesa

Dr. Anton Breclj: Pesnik Simon Gregorčič v dr. Tumovi luči

Stane Kregar: Narodnost v umetnosti

Dokumenti:

Sodelovanje katoličanov

Pregledi:

Poljska politika

Književna poročila:

Prežihov Voranc, Požganica (Anton Slodnjak)

Kresal, študent Štefan (Lino Legiša)

Zapiski:

Usoda moderne umetnosti (Jože Udovič)

Naša gospodarska vprašanja (Bogo Grafenauer)

Ovitek:

Drobna poročila o knjigah

DEJANJE

REVIJA ZA KULTURO, GOSPODARSTVO IN POLITIKO

Izhaja 15. vsakega meseca razen v juliju in avgustu. — Za uredniški odbor in izdajatelja odgovarja Edvard Kocbek v Ljubljani. Vse dopise na uredništvo in upravo je naslavljati na naslov: Ljubljana, poštni predal 103. — Tiska Zadrúžna tiskarna v Ljubljani, Tyrševa cesta 17 (predstavník Maks Blejcc). — Revija stane letno 80 din, polletno 40 din, posamezna številka v razprodaji 10 din. Naročnino je pošiljati na poštni čekovni račun št. 17.631.

Prejeli smo v oceno:

Anton Ingolič: *Soseska*. Roman. Slovenska Matica v Ljubljani 1939.

Igo Gruden: *Dvanajsta ura*. Pesmi. Slovenska Matica v Ljubljani 1939.

Fran Petre: *Poizkus ilirizma pri Slovencih (1835—1849)*. Slovenska Matica v Ljubljani 1939.

Alma Sodnik: *Descartes*. Slovenska Matica v Ljubljani 1939.

Janez Mencinger: *Moja hoja na Triglav*. Planinska Matica v Ljubljani 1938.

Prešeren. Ljudska izdaja Akademске založbe v Ljubljani. 1939.

Ivan Vazov: *Pod jarmom II*. Jugoslovanska knjigarna v Ljubljani 1939.

Mostra del grupo d'artisti jugoslavi. Casa d'artisti Milano 1939.

Dr. Aleksander Bilimovič: *Agrarna struktura Jugoslavije in Slovenije*. Socialno-ekonomski inštitut št. 4. Ljubljana 1939.

A. V. Isačenko: *Slovenski verz*. Pri Akademski založbi v Ljubljani 1939.

Avguŝt Fabjančič: *Krik ranjene mladosti*. Pesmi. Samozaložba. 1939.

P. Deffontaines, J. B. Delamarre, Bertoqui: *Problèmes de Géographie humaine*. Bloud & Gay, Paris 1939.

Joseph Wilbois: *Joie an travail et réformes de structure*. Bloud & Gay, Paris 1939.

Paul Archambault: *Charles Péguy*. Bloud & Gay, Paris 1939.

Martin Fuchs: *Un pacte avec Hitler*. Le drame autrichien. Plon, Paris 1939.

R. P. Ducatillon: *Une renaissance française*. Plon, Paris 1939.

Aldous Huxley: *La fin et les moyens*. Plon, Paris 1939.

Georges Hoog: *Munich sans lendemain*. La Jeune-République, Paris 1939.

Walter Schubart: *Dostojewski und Nietzsche*. Vita nova Verlag, Luzern 1939.

SLOVENSKA SVOBODA

Mednarodni politični zapletljaji in izpremembe v Evropi, ki smo jih doživeli v preteklih šestnajstih mesecih, so v položaju marsikaterega evropskega naroda posvetili v skrite kote in pokazali stvari, ki jih ni bilo mogoče slutiti za mogočnim patosom, napolnjujočim obzorje pred avstrijsko in češko katastrofo. Panični strah je zajel navidez duhovno tako napetega francoškega meščana in pokazal njegovo resnično praznino; cinizem, ki so z njim zagotavljali Angleži že v maju, da se ne bodo borili za Čehe, je odkril za široko, plemenito kretnjo skrito sebično kramarsko naravo; v prostoru, ki imamo iz njega tako malo sodobnih spontanih in odkritosrčnih pričevanj, pa se je na zelo zanimiv način odražalo dejstvo, da se

ne pa narodu. Vse male narode in države, razporejene okrog obeh evropskih totalitarnih velesil, je zajelo po padcu Češko-Slovaške in po razkroju politične mednarodne varnosti ugibanje, kdo bo prišel na vrsto in to z vsemi psihološkimi posledicami, ki jih tako razpoloženje nujno prinaša s seboj.

Tudi med Slovenci so politične katastrofe preteklih šestnajstih mesecev pustile široko sled. Ne le med inteligenco, ki je svoj panični strah utrjevala z vero v najneverjetnejše izmed možnosti, ki so se nudile, marveč tudi med preprostim ljudstvom. Kdor je primerjal poročila, ki so prihajala po marcu s severne meje, pa tudi iz osrčja in celo z juga Slovenije, z dokumenti o deklaracijskem gibanju v zadnjem letu habsburške monarhije — nekaj jih je objavilo prav lani Zgodovinsko društvo v Mariboru v prilogi k ČZN — se ni mogel ustavljati neki grozi nad popolnim polomom dela v dobi svobodne narodne države.

Treba si je živo predstavljati narodnostno in politično polnost in zavednost, ki nam o njej pričajo mogočni deklaracijski tabori, trdovratni odpor proti nemškemu in madžarskemu trudu, da bi se deklaracijsko gibanje zadušilo, genljive in prisrčne izjave, ki so se z njimi zlasti dekleta in žene pridruževale majniški deklaraciji in ne najmanj tudi nad 200.000 podpisov slovenskih ženâ in deklet, ki so jih izročile dr. Korošcu 25. III. 1918 v Ljubljani, številka, ki dobi še večjo vrednost, če pomislimo na dvojno oviro proti podpisovanju, na pritisk nemških oblastni-

kov in na Šušteršičevo zaviranje.¹ Deklaracijsko gibanje je pomenilo pravi plebiscit, in sicer proti vladajoči državi. Takrat je naš narod plebiscit prestal, zdelo se je že, da bo v katastrofi držav in narodov hitro prebil osnovno politično šolo, ki jo zahteva mednarodno življenje za uspešno vladanje samega sebe. Vse se je strnilo v enoto, ki je imela pred očmi en sam končni smoter političnega življenja — svobodo.

Živa predstava tega pokreta, ki ga bomo vselej lahko šteli »med najsvetlejšje pojave v zgodovini našega narodnega življenja«,² nam šele pokaže, koliko živih sil je v preteklih dvajsetih letih izginilo, tako da je postala možnost, ki bi v njo leta 1918. nihče več ne verjel, zgodovinska resnica, da so se začeli pojavljati med Slovenci — tako med inteligenco, kakor med preprostim ljudstvom — dvomi o uspešni obrambi slovenske svobode in celo dvomi o njenem resničnem smislu. Zlasti v predelih, ki so gospodarsko in socialno šibki, se je pojavila v narodnostnem pogledu velika, neodporna praznina in iskanje rešitev, kakršne porabljajo pri nekaterih naših sosedih. Prvo in najvažnejše vprašanje, ki si ga moramo postaviti, ko smo spoznali ta dejstva, je popolnoma odkritosrčno vprašanje, kje so vzroki našega položaja. Le analiza vzrokov nam bo pokazala pot k izboljšanju.

Kaj je pomenila Slovincem leta 1918. »svoboda«, ki so se za njo borili, kaj je bil odločilni moment, ki je tako nenadno in nepričakovano zrušil trdno vero v habsburško monarhijo? Brez dvoma ni bila tista gonilna sila niti v načrti, pametni politiki političnih voditeljev, niti v politični dozorelosti ljudstva, ki je še danes politično nezrelo, dasi je v tem pogledu položaj danes najbrže veliko slabši, kakor je bil po štirih letih trpljenja.

Mislím, da se prav nič ne motim, če pravim, da je ljudsko množico, štiri leta izključeno od vsakega javnega življenja in podvrženo neizmernemu trpljenju, prijel občutek, da se bo zrušila krivična država; odtod je izšla revolucionarna dinamika, ki je po svojstvenih zakonih nujno vodila v skrajnost. V gluhi praznini zaledja s cenuro in vojaškimi sodišči so vsi strahovi, ki bi bili brez takega prostora utopistične sanje, kar naenkrat postali meso in kri, in sicer v svoji najskrajnejši podobi — vsaj v glavah množice. Seveda se je tako revolucionarno razpoloženje nujno moralo uveljaviti tudi v političnem in državno-pravnem smislu. Vodilna misel pa to ni bila. Vse kaže, da so bila osnovna gibala revolucionarnega razpoloženja v socialni zagre-

¹ Gl. Fr. Erjavec: Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem, str. 274. sl. Glede Slovencev v Prekmurju primerjaj zanimivi dokument v prilogi k ČZN 1938 (št. 42), ki poroča o zborovanju v Murski Soboti: kljub temu, da so ga sklicali Madžari, da utrdijo svoj položaj, so se štiri petine navzočih izjavile za Jugoslavijo.

² Fr. Kovačič: Odmevi majske deklaracije, Čas 21, 1926/27, str. 282

njenosti in v iskanju poti, ki bi pomagala k izboljšanju gospodarskega in socialnega položaja.

Ta značaj gonilnih sil se je pokazal ponekod celo v izjavah za majsko deklaracijo, kakor nam kaže pismo preprostega posestnika iz Bezene pri Rušah: »Le čvrsto naprej za slovensko in jugoslovansko državo, ne odjenjajte prej, da se uresniči prej ko mogoče naše upanje po boljši bodočnosti, da bomo že enkrat nemških oderuhov rešeni!«³ Pa tudi v deklaracijah samih je večkrat gospodarski moment izrečno in prav krepko podčrtan.⁴ Še jasneje, kakor posamezne izjave, nam dokazuje močno socialno označbo osvobodilnega gibanja izrazito stremljenje po agrarni reformi in čustveno revolucionarno razpoloženje, ki je obvladalo preprosto množico. Rezultati povojnih volitev kažejo, da je ostala socialna problematika v ospredju do leta 1923,⁵ ko se je združila borba za izboljšanje gospodarskega in socialnega položaja z borbo proti centralizmu in proti Vidovdanski ustavi.

Slovenci so torej ob prevratu imeli pred svojimi očmi kot smoter popolno svobodo: državno, narodno, socialno in gospodarsko. Lahko rečemo, da se ni uresničila naša svoboda niti v enem samem od teh štirih pogledov: niti v državnem, ker je ostalo 30% strnjeno naseljenih Slovencev zunaj nove kraljevine SHS, niti v narodnem, ker je formalna demokracija centralizma omogočala občutek svobode samo posamezniku, ne pa narodu kot naravnemu občestvu, niti v socialnem, ker si je s političnimi sredstvi slovensko psevdoliberalno meščanstvo na tak način zavarovalo položaje, da so bile socialne reforme domala onemogočene, niti v gospodarskem, ker so ostali tako agrarna reforma, kakor tudi vsi ukrepi glede industrije, ki jih je predlagal ob prevratu Brezigar v prvi študiji o slovenskem gospodarstvu, ali napol ali povsem neizpeljani. Samoodločba, ki smo jo dosegli vsaj deloma s prevratom, je ostala brez trdnega temelja. V gospodarskem pogledu smo ostali podložniki, kapital na Slovenskem je ostal v tujih, zlasti v nemških rokah.

Toda ne le, da nismo pristopili k smotrnemu reševanju vprašanj, ki so se postavljala, marveč se je gospodarski položaj celo stalno slabšal. Zlasti usodno se je uveljavljal v tem pogledu centralizem državne uprave. Stoletne gospodarske vezi so vsled novih državnih mejah padle in potrebna bi bila velika skrb doma in v državnem središču, da bi se te zveze nadomestile z drugimi. Te skrbi, ki bi edina mogla preprečiti nepotrebne gospodarske posledice prevrata v slabem smislu, ni bilo v vseh dvajsetih letih niti pri nas doma, niti v prestolnici. Slovenija je bila pač peri-

³ Fr. Kovačič, n. n. m. 279.

⁴ ČZN n. n. m. št. 19: Deklaracija slovenskih obrtnikov Slovenskega Štajerja z dne 13. II. 1918.

⁵ M. Pivec: Programi političnih strank in statistika volitev. Slovenci v desetletju 1918—1928, str. 373.

ferna pokrajina, skrb za njo je bila daleč na zadnjih mestih, kajti najprej je bilo treba preskrbeti kraje, ki so trpeli v vojski. Taki vzroki se navajajo do danes. V prvi konjunktorni dobi po svetovni vojski je Slovenija doživela sicer močno industrializacijo, toda hkrati je začel davčni vijak odvajati denar iz Slovenije na jug. V času, ko je po svetovni krizi posegla v uravnavanje gospodarstva državna oblast, se je ta stvar še poostrila. Začela se je selitev kapitala samega in tudi industrije iz Slovenije zlasti v okolico Beograda. Svoj višek je doseglo odvajanje kapitala z različnimi državnimi denarnimi zavodi (HB, PAB), ki so odvedli iz Slovenije veliko večje množine denarja, kakor so ga zopet v njej naložili (pri teh dveh zavodih 750.000.000 proti 250.000.000), in z različnimi fondi, ki nad njimi javnost sploh nima nikake kontrole.⁶ Pri vsem tem je treba stalno misliti na to, da za Slovenijo pomeni že vsak zastoj razvoja poslabšanje v primeri z nevarnimi sosedi, vsako nazadovanje vpliva vsled tega z dvojno silo.

Te vzroke nazadovanja, ki izvirajo iz centralizma, je seveda le še podprlo dejstvo, da so predstavljala prav zadnja desetletja bivše Habsburške monarhije dobo izredne gospodarske konjunkturo, ki jo je ljudska množica po prevratu, ko jo je zadelo mesto pričakovanega izboljšanja poslabšanje gospodarskega položaja, pripisovala v svoji nerazsodnosti obstoju monarhije samemu. To misel o »naravnem gospodarskem prostoru« so še spretno izrabili tuji podpihivalci. Preprosti Slovenci, ki živijo v grozni bedi na posestvu tujega gospodarja, si na tako govoričene niti ne morejo odgovoriti, da je nesmiselno, kajti kriza je zajela ves svet in Slovenije pač nihče ne želi zato, da bi pomagal Slovincem, marveč zato, da bi se sam okoristil z njo. Dejstva gospodarskega položaja in razvoja so bila premočna; isti moment, ki je pomenil ob prevratu najmočnejšo gonilno silo za vzgon narodne zavesti, je povzročil njeno skrito upadanje, ki je ob lanskih in letošnjih mednarodnih dogodkih nenadno postalo očito.

Ta osnovni ton razvoja, ki ga je dajal gospodarski položaj, so pospeševala še dejstva kulturnega in strankarskopoličnega življenja. Stremljenja po jezikovnem in narodnostnem unitarizmu, ki so spremljala centralistično ureditev države, so povzročila med vsemi zavednimi Slovenci — torej med jedrom množice, ki jo je zajelo deklaracijsko gibanje s svojim navduševanjem — nujno zagrenjenost, vzela jim je občutek resnične narodne svobode celo na kulturnem področju, da o strahotnih posledicah gospodarskega in politično-upravnega centralizma sploh ne govorim.

Ideološka razklanost v slovenski politiki je povzročila, da

⁶ Prim. M. Žumer: Produktivne sile našega gospodarstva, Dejanje II. 1959, 197 sl.

Slovenci do danes nismo doživeli narodnega občestva, da do danes nismo spoznali, kaj pomeni narodna skupnost. Že v neposredni bližini prvega slovenskega političnega nastopa po kmečkih uporih, marčne revolucije, se je leta 1850. pojavila v Zgodnji Danici prva usodna zmeta. Jeran je označil za bistveni del narodnosti vero, vsi drugi posamezni deli narodnosti so mu pomenili samo življenjska sredstva.⁷ Iz te prve zmete je z železno nujnostjo sledila po dvajsetih letih (1873 v Novicah) še druga, ki jo je izrazil nek dopisnik z besedami, da se bo liberalnega Slovenca bolj bal in izogibal, kakor nemškutarja. Leto nato je Slovenec podobno geslo (»rajši volim nemškutarja, nego Mladoslovenca«) še podrobneje utemeljeval, češ da se nemškutarstvo in krščanstvo ne izključujeta, dočim mladoslovenstvo pomenja brezverstvo.⁸ Ti dve usodni zmoti se ponavljata v mnogovrstnih teoretičnih utemeljitvah ali samo v praktičnih posledicah v najrazličnejših oblikah in odtenkih prav v sedanje čase. Ti dve zmoti sta se kmalu prav tako iz ideoloških vzrokov pomnožili še za napačno politično taktiko: konservativni slovenski politiki so vsled zveze z ostalimi konservativci proti liberalcem odklanjali in zanemarjali program preureditve Avstrije na podlagi narodnostnega načela.⁹ Iste ideje so se kazale tudi ob nastanku »katoliške« politične stranke.¹⁰ Krekovo krilo je s svojimi resnično plodnimi idejami »krščanskega socializma« prišlo vedno bolj v ozadje, položaj pa je obvladal Šušteršič, ki se je že na I. katoliškem shodu v Ljubljani leta 1892. oziral v »očeta« Bleiweisa kot v svetel vzgled. Pa tudi liberalci niso ostali v tem pogledu nič boljši, saj so se povzpeli celo do protiklerikalne politične zveze z nemškimi zastopniki v kranjskem deželnem zboru.

V tem strastnem ideološko-strankarskem boju, ki je trajal vse do vojske, se je izoblikovala svojevrstna politična vrednostna lestvica, ki ni imela na prvem mestu vrednot osnovnega političnega elementa — naroda, marveč vrednoto političnega orodja — stranko. Tudi ta temeljna zmeta, vzdrževana z različnimi ideološkimi sredstvi, priča o povsem napačnem presojanju narodnega občestva.

S takimi političnimi kategorijami so prišli slovenski politični vodniki po prevratu v novi prostor. V novi obliki se je pojavilo na primer staro vprašanje: kako s pomočjo večinske vsedržavne stranke spraviti v Sloveniji na oblast tisto stranko, ki je imela tu primeroma majhno manjšino (v demokratični dobi naše države 1—4 poslance od 26). Tu moramo iskati poglobitvi razlog za

⁷ D. Lončar: Dr. Janez Bleiweis in njegova doba. ZMS XI. 1909, str. 167 sl.

⁸ D. Lončar n. n. m. 222, 238.

⁹ D. Lončar n. n. m. 222.

¹⁰ A. Mahnič v RK I. 1888—89, str. 295, 341, III. 1891, str. 99, 102.

centralistične in unitaristične koncepcije slovenskega lažiliberalnega meščanstva. Drugi važni vzroki so bili še upanje na gospodarsko uspevanje v centralistični državi in strah pred klerikalno parlamentarno diktaturo, ki so jo okušali v letih pred vojsko in med vojsko na Kranjskem.

Vzglede iskanja tuje pomoči pri domačem političnem boju, ki so ga dali slovenski meščani, je vplival tudi na druge politične stranke. Študij volilnih rezultatov v demokratični dobi Jugoslavije sicer kaže v glavnem, da je privlačevala Slovence načelna politika, ki si je postavila za smoter obe tradicionalni slovenski gesli, ki sta nam pridobili v politični preteklosti vse uspehe, kolikor smo jih imeli, — demokracijo in avtonomijo. Toda način političnega boja, ki ga je uvedel centralizem, je bil preveč zapeljiv, da bi zmagala načelna politika. Slovenske stranke so s svojimi spori vedno raje hitele pred tuje sodnike, vrednost njihovih programov je v borbi za oblast vedno bolj padala. K uspehu v tem boju so namreč vodile najrazličnejše poti, ki se z njimi na noben način ni dalo združiti trdno vztrajanje pri programu.

Kdo bi zameril preprostim množicam, če so jih taka izdajstva svojega in njihovega trpljenja demoralizirala?

Toda kdo bi mogel preprostemu ljudstvu, navajenemu na vrednostno lestvico, na katere prvem mestu je bila stranka in njen program, dopovedati, naj se njegova demoralizacija ustavi pri narodnih vrednotah, potem ko so padle subjektivno višje vrednote — stranke. Zlasti v tistem času, ko so se začeli postavljati voditelji na mesto programov, se je nujno zrušila vsa politična morala slovenskega naroda.

Ob tem splošnem razvoju nas zanima zlasti razvoj narodno-obrambnega dela. Revolucionarni nastroj bi že sam zahteval povsem novih posegov, ki jih je bila zmožna samo država. Pametna agrarna reforma in ponašena industrija — kulturna, gospodarska, socialna in politična svoboda, to bi bilo najuspešnejše narodnoobrambno delo. Vse to je izostalo. Toda tudi narodno-obrambna društva so v nekem smislu odpovedala.

Po krivdi liberalne mladine se je tudi v narodnoobrambnem delu pred svetovno vojsko izražala ideološka razcepljenost. Razbitju zadnje skupne narodne organizacije CMD leta 1907. je sledila ustanovitev Slovenske Straže. Pred svetovno vojsko sta obe organizaciji razvijali dovolj živahno delo v slogu svoje dobe — pridobivali sta čim več članov in skrbeli za slovensko šolo v narodnostno ogroženih predelih. Po svetovni vojski pa so se postavila z razdeljenostjo Slovencev med štiri države povsem nova vprašanja, ki jim stara društva niso znala odgovoriti. Ostala so še vedno pretežno pri skrbi za nekatere šole, pri organiziranju svojih članov in pri različnih navduševalnih in nabiralnih akcijah. Razlika proti položaju pred vojsko je bila le ta, da so

katoliški delavci močno zaostali za naprednimi. Vodile so se ponovno različne vzporedne akcije, poskusi združitve in načrtnega usmerjanja narodnoobrambnega dela so nam sicer prinesli še tretjo narodnoobrambno organizacijo, Branibor, strnitve same pa ne, in tudi ne kakega bistvenega napredka v narodnoobrambnem delu. Ko se je lani ponovno pojavilo stremljenje po združitvi vsega narodnoobrambnega dela različnih svetovnonazorskih strani, se je nenadoma pojavil ideološko organizirani Narodni odbor, ki v bistvu ni pomenil napredka. Toda položaj je zorel vsled mednarodnih dogodkov nevzdržno dalje. Letos smo doživeli kot najpomembnejši dogodek v povojnem narodnoobrambnem delu sicer formalno neorganizirano, pa vendar nekako praktično delavno skupnost vseh naših narodnoobrambnih organizacij. Ta korak nam vsaj za privatno delo dopušča upanje na boljšo in smotrnejšo bodočnost.

Prva ugotovitev, ki jo je treba reči ob iskanju poti iz labirinta, v katerega smo zašli v dvajsetih letih svobode, je ta, da reševanje slovenskega položaja ne more biti delno, marveč celotno. Narod, ki je zaspal, more zbuditi v resnici samo korak, ki bi jasno pokazal, da ne gre več samo za nebstvene preprijeme, s katerimi bi se položaj dal še nekaj časa vzdržati, marveč za resnično in popolno rešitev. V našem položaju more biti tako dejanje le ustvarjenje slovenske avtonomije in preložitev dela odgovornosti in odločujoče pravice iz centrale na domače slovenske organe.

Drugo važno dejstvo je, da more prinesiti rešitev v tako nevarnih časih, kakor jih preživljamo, samo strnitev vseh narodnih sil in vseh vrednot, ki so v slovenskem narodu. Samo skupna odgovornost, ki bo onemogočila take strastne borbe, kot jih doživljamo, zlasti pa onemogočila strastno nasprotovanje zgolj iz strankarskih interesov, bo omogočila stvarno, resnično plodno delo na vseh straneh, delo, ki se bo oziralo na vse narodne interese in ne le na interese posameznih strank ali celo še ožjih skupin v teh strankah.

Pri tem pa je treba nekoliko važnih dopolnil. Predvsem bo mogoče tako strnitev ustvariti šele v domači slovenski skupnosti, kadar bomo sami med seboj. Prvi pogoj za tako skupno odgovornost in za rešitev narodnoobrambnega dela je torej ustvaritev slovenske avtonomije. To je nujna omejitev vsakega poziva h koncentraciji. Za vsako koncentracijo mora biti dana neka delovna osnova. Odkrito povedano, med centralisti in avtonomisti take skupne delovne osnove v domačih političnih, gospodarskih in kulturnih vprašanjih, če bi hoteli oboji ostati načelni, prav za prav ni. Življenje pa na srečo ni tako logično in sili tudi centraliste velikokrat k stremljenjem, ki so njihovim idejam nasprotna. To se kaže zlasti pri gospodarskih ukrepih.

Tu pa se gotovo odpira že danes možnost zблиževanja. Podlaga za delno strnitev skupin je torej zaenkrat primeroma ozka — narodnoobrambne naloge v ožjem smislu, del gospodarskih vprašanj in razmerje proti inozemstvu, kjer moramo vsi enako braniti našo državno skupnost. V teh mejah se da govoriti že danes o strnitvi dela. Vsako strnitev, ki bi neposredno ali posredno okrepila protiautonomistična stremljenja, pa je treba prav iz narodnoobrambni razlogov najodločneje zavrniti, ker bi se s tem odmikala tista revolucionarna rešitev našega položaja, ki je po sodbi vsakega dobrega poznavalca razmer za resnično reševanje nujno potrebna.

Pri teh vprašanjih se tudi ne moremo izogniti vprašanju ideološke politične organizacije. Dovolj jasno smo spoznali, da je ta način politične organizacije kriv bistvenih napak in pomanjkljivosti v slovenski narodni zavesti. Prav gotovo je, da bo mogoče te napake povsem odstraniti samo s sistemom samim. Kdaj in na kak način se bo ta sistem odstranil, seveda ni mogoče reči. Tudi politične stranke so namreč zgodovinski organi, ki jih ne more odstraniti noben sporazum, marveč samo zgodovinski prevrat. Leta 1918. smo bili takemu razvoju že zelo blizu, a kdaj bo prišel drug tak položaj, pač ne ve nihče. Pot, ki pripravlja odstranitev tega nezdravega položaja, pa je deloma jasna že danes: zблиževanje mora voditi preko istih poti, kakor priprava na narodno strnitev, druga nujna zahteva pa je v tem pogledu odstranitev zlorab ideoloških vrednot za dnevno strankarsko politično borbo, ker nujno vodijo v skrajne ostrine.

Le na tak način bomo mogli dobiti dovolj sredstev, dovolj moči in dovolj ugoden položaj, da se bomo mogli lotiti

socialnih in gospodarskih reform, ki so nujno potrebne, če hočemo zdramiti narod iz otopelosti, ki ga je zajela v prvem dvajsetletju naše narodne države, v dvajsetletju, ki pomeni po zaslugah političnega razkola, slovenskih političnih vodnikov in centralizma dvajset let zamujenega časa.

Delo za slovensko narodno obrambo pa po vsem tem ni izčrpano z navduševalnim in organizacijskim delom strankarsko organiziranih narodnoobrambni organizacij, s prirejanjem ekskurzij, z različnimi podporami ali narodnoobrambnimi prireditvami v ogroženih krajih, marveč predstavlja delo za narodno obrambo prav vsako delo za rešitev naših socialnih in gospodarskih vprašanj, za spoznanje rešilne poti v njih, prav tako pa tudi vsako delo za ozdravljenje slovenskega duhovnega razvoja.

Ti problemi so mnogo važnejši, kakor samo navduševalno delo. Slovencem namreč ne manjka narodnostnega vzgona v odločilnih trenutkih, kakor sta dokazali leti 1917—1918, manjka pa jim gospodarskih in duhovnih temeljev, ki bi mogli vzdržati narodnostni vzgon na tisti višini, na kateri ga naša doba zahteva.

KATOLIŠKA SKUPNOST

Kadar je bolezen v hiši, ljudje največ govorijo o zdravju; ko preti nevarnost vojne, ves svet vpije o miru; kjer katoliške skupnosti ni, tam se radi sklicujejo nanjo.

Katoliška skupnost je danes pogosto rabljena krilatica. Če se morda nekoliko ostreje izraziš nego drugi, ki isto čutijo kakor ti, če imaš malo drugačne politične nazore, če zahajaš v drugo družbo ali če si naročen na drugo glasilo, si se že pregrešil zoper katoliško skupnost. Izraz je dvoumen, zato zloraba pogosta, zmeda vesti in mišljenja vedno večja. Ker nas tudi papeži poslednjih let opozarjajo, naj bi katoličani v delu katoliške akcije delali viribus unitis brez ozira na različnost mišljenja v posameznih krajih ali osebah,¹ zato je potrebno, da pojem katoliške skupnosti razčistimo vprav na podlagi avtentičnih papeških izjav.

1. Kaj je bistveno za katoliško skupnost.

Trojna je bistvena vez katoliške skupnosti: izpovedovanje iste vere, prejetje istih zakramentov in priznavanje iste vrhovne cerkvene oblasti. S tem katoliška skupnost stoji in pade. Seveda ima ta trojna vez dve plati: priznavanje in verovanje vsega tega na eni, in življenje ali izpolnjevanje vsled tega na drugi strani. Pravimo, da je za katoliško skupnost treba vere in življenja po tej veri. Oboje pa ima novo dvojno stran: skrito ali zasebno in javno. Ker mora biti katoliški človek popoln, ne polovičarski, dosleden, ne kompromisar, zato katoliška načela ne poznajo dvojnosti morale, katolik mora torej v javnosti ravno tako brez obotavljanja in popuščanja izpovedovati vero kakor v zasebnem življenju. Vpliv katoliškega življenja in načel na javnost, na kulturo, vzgojo in vodstvo držav je torej bistven za katoliško skupnost. »Ne hoteti imeti nobenega deleža v javnem delu, je ravno tako graje vredno kakor ne hoteti nič storiti za skupno dobro.«² Isti papež pravi na istem mestu dalje: »Katoličani bi težko zanemarili svoje dolžnosti, če ne bi sodelovali v vodstvu politike svoje države, dežele, naroda, kolikor jim je to mogoče«.

Tudi neki svojski, iz bistva katoliške skupnosti izvirajoči način tega vpliva katoliškega človeka na javno življenje je s tem že podan. To je namreč apostolat.³ Resnična katoliška vzgoja

¹ Prim. Pij XI., Epistola apostolica libonskemu kardinalu in patriarhu (cit. po izdaji Abbé E. Guerry, *L' Action Catholique*, Paris, 1936, str. 393 sl.).

² Leon XIII.: *Immortale Dei* (cit. po Lallement, *Principes catholiques d' Action civique*, Paris, l. 1935., str. 59).

³ Pij XI., gl. Lallement, o. m. str. 70.

vodi posameznika »do polnosti moža v Kristusu«: popolnoma prepričan v nadnaravni veri, močno nahranjen z zakramentalno milostjo in vedno zavzet za glas cerkvenega višjega vodstva, bo v slehernem življenjskem položaju uresničeval vezi katoliške skupnosti, tudi če bo na zunaj popolnoma osamljen! To je izključno svojski način katoliške skupnosti v javnem življenju, pri katerem je Kristus »disciplina arcana«, tajno dogovorjeno znamenje, zakrament, ki so ga kristjani katakomb nosili s seboj na svojih srcih, da so se po njem v odločilnih trenutkih drug drugega prepoznavali v senatu, v vojski, na forumu, na dvoru... To je prerojenje družbe, o kateri govori Kristus: »Veter veje, koder hoče, in njegov glas slišiš, pa ne veš, odkod prihaja in kam gre: tako je z vsakim, ki je rojen iz Duha«. ⁴ Vse so podminirali, svetovno cesarstvo prekvasili s svojim duhom, ne da bi bili vrgli sploh kako vlado. Ta nenavaden učinek ni nič drugega kakor uresničenje prilike o gorčičnem zrnu, o kvasu in o vinski trti in njenih mladikah, kjer je vsaka, tudi najmanjša mladika povezana v življenjski krogotok trte in njenega življenjskega povelja. Te prilike veljajo za vsa stoletja, tudi za naše, ne samo za prva tri! Te prilike so krščanstvu bistvene!

2. Kaj je nebistveno za katoliško skupnost?

Naslom na neko določeno politično ali strankarsko skupnost. Papež Pij XI. daje namreč na vprašanje, ali se naj katoličani iste dežele združijo v eno samo stranko, odgovor: tega jim ni treba storiti. ⁵ Ko torej to trdimo, se naslanjamo na besede papeža samega, zato je krivičen očitek, češ da iz naše miselnosti govori prikrito sovražstvo do Cerkve. Takšno prikrito sovražstvo do Cerkve poznamo tudi mi in ga enako zavračamo. Leon XIII. pravi: »Kadar se katoličani strinjajo in branijo energično svoje pravice, jim očitajo, da jih vodi prikrit namen pripomoči Cerkvi do nadoblasti nad državo. To je pogrevanje že stare klevete«. ⁶ Med te klevetnike mi ne spadamo, mi hočemo marveč povedati predvsem sledeče:

Prvič, da naslon na politiko ni bistven za katoliško delo v javnosti in njegovo skupnost. Drugič, da to ni morda naše zasebno mnenje, marveč iz bistva Cerkve po izjavah papežev samih potrjeno prepričanje. Tretjič, da je versko delovanje v politiki vedno le nadomestnega, zasilnega značaja, sredstvo v sili: »Cerkev je daleč od tega, da bi zmanjševala vlogo državne oblasti... Cerkev pa ne more ostati indiferentna pred vprašanjem, kakšni zakoni bodo urejevali življenje državljanov, in to ne toliko, kolikor so ti zakoni državljanske in politične narave, temveč toliko, kolikor prehajajo svoje meje in kršijo

⁴ Jan 3, 8.

⁵ Prim. Lallement, o. m. str. 215. in Dejanje, letnik I, št. 9.

⁶ Prim. Lallement, o. m. str. 29—30.

pravice Cerkve. Cerkev je dobila od Boga poslanstvo, da se upre vsem ustanovam, ki bi škodile veri.«⁷ »Tokrat seže politika na polje vere in ne vera na polje politike in mi branimo oltar.«⁸ Četrtrič, da po izrečnih izjavah papežev morajo Cerkev in zlasti duhovniki, njeni predstavniki ostati v vseh takih borbah izven strankarske politike in pristranosti. »Tudi člani klera ne smejo zanemarjati javnega življenja in političnih vprašanj. Nikakor ne, pač pa se morajo držati strogo izven vsake strankarske politike ter kot duhovniki delati za skupno dobro, dobro pazeč na to, da ne storijo ničesar, kar se protivi njihovi sveti službi, in vršeč svoje državljanske dolžnosti v vsej vestnosti.«⁹ Leon XIII. pravi, da Cerkev odločno odklanja, kakor je to njena dolžnost in pravica, da bi postala sama pristranska in bi služila političnemu valovanju.¹⁰ »Cerkev in vsi njeni predstavniki, katere koli hierarhične stopnje, ne morejo biti politična stranka niti uganjati politiko kake stranke, ki že po svoji naravi išče posamične koristi, ali vidi skupno dobro vedno le skozi prizmo svojega posamičnega gledanja. Duhovniki so služabniki vseh vernikov, še več, vseh državljanov.«¹¹ »Ker mora duhovščina imeti pred očmi verske koristi celotnega prebivalstva, nikakor ni primerno, da bi se pridružila katerikoli stranki. Budno je treba paziti, da ne bo dostojanstvo duhovniške službe trpelo škode sredi političnih borb in da se ne bodo njegovi politični nasprotniki po nesrečnem naključju oddaljili tudi od vere.«¹² To misel Pij XI. obširno razvija in utemeljuje v svoji encikliki o katoliški akciji: »Il fermo proposito«,¹³ isto izvaja kardinal Laurenti, ko pravi, »da se mora duhovnik zaradi svojega svetega značaja, ki mu je podeljen, in zaradi svoje svete službe, ki mu je naložena, odreči sleherni izpostavljenosti, ki bi mogla dušam odvzeti veri dolžno ljubezen in spoštovanje in ki bi njegovo osebo mogla zaplesti v vrtinec strasti in zgolj časnih koristi.«¹⁴ Ta izpostavljenost je tem manj upravičena, čim več sposobnih laikov je na razpolago za najrazličnejše funkcije kake stranke.

Končno nam papeži v svojih izjavah kažejo tudi metodo, s katero je treba katoliško skupnost v javnosti ohranjati in zasledovati njene cilje. »Ljudje, ki so sicer pristaši različnih in nasprotujočih si strank, naj se zedinijo v tem, da mora biti vera zavarovana v državi. Vsi oni, ki jim je katoliško ime drago, se morajo združiti kakor po dogovoru, da goreče izvedejo to nalogo.

⁷ Leon XIII. cit. po Lallementu, o. m. str. 26.

⁸ Pij XI. po Lallement, o. m. str. 26.

⁹ Pij XI. cit. po Lallementu, o. m. str. 73.

¹⁰ Lallement, str. 209.

¹¹ Pij XI. cit. po Lallementu, o. m. str. 209.

¹² Pij XI. cit. po Lallementu, o. m. str. 209; prim. Catholicus, Klerikalizem in liberalizem, Dejanje II., str. 181.

¹³ Prim. Guerry, L' Action catholique, str. 455.

¹⁴ Prim. Lallement, o. m. str. 209.

Njihova različna mnenja v političnih vprašanjih morajo stopiti na drugo mesto, mnenja, ki jih bodo ob svojem času popolnoma pošteno in upravičeno branili vsak zase.¹⁵ Obramba višjih pravic vere in bistvenih zahtev družinske in socialne nrvnosti, »je ono polje, na katerem se morajo združiti vsi ljudje, ki hočejo res dobro; iti morajo preko vseh političnih razprtij in se zediniti, da kakor en sam mož z vsemi poštenimi in legalnimi sredstvi pobijajo slabo zakonodajo.«¹⁶

Ta metoda je torej popolnoma nadstrankarska. Obenem vidimo iz teh izjav, da je za ta svojsko krščanski nepolitični način uresničevanja katoliške skupnosti v javnosti potreben vsaj nek minimum tistega praprščanskega katakombskega duha, ki je v prvih krščanskih stoletjih na najidealnejši način uresničeval katoliško skupnost po svetu. Res je sicer, da si katakombskih razmer ne smemo želeiti, ker bi bili najbrž preslabi zanje, toda vzgoja k duhovnemu junaštvu mora biti vedno bistven sestavni del verske vzgoje. Po čisto naravni zakonitosti človeškega duha in volje namreč katoliško življenje ob času političnih svoboščin in privilegijev kaj rado zapada duhu tega sveta in njegovi mlačnosti ter rado posega po udobnejših sredstvih, ki mu jih nudi svetna oblast za doseg njegovih nadnaravnih ciljev. Zato prav v takih časih potrebujemo tem ostrejših pozivov k askezi! Nič nam ne pomaga, če posameznike na duhovnih vajah in zborovanjih vzpodbujamo k askezi, ko pa naša javna »katoliška skupnost« kot celota v svoji usmerjenosti, delu in metodah, sredstvih in upih ne pozna askeze, t. j. odpovedi, duhovnega uboštva, pripravljenosti na žrtve in na preganjanja. Poziv k askezi velja naši katoliški skupnosti! Če tega duha nima skupnost kot celota, ki se v javnosti udejstvuje, potem je nima niti posameznik kot člen te verige. Če pa ima posameznik toliko moči, da se plitvemu toku te skupnosti v svojem katoliškem asketskem duhu upre, potem mu očitajo nezvestobo zoper katoliško skupnost, kar povzroča bol na obe strani, povsod drugačno kajpak... Nebeško kraljestvo res dobesedno in vedno silo trpi, in le tisti, ki si prizadevajo, ga potegnejo nase: dokler nima svobode in pravic v javnem življenju, trpi preganjanje in silo, in mnogo truda ga stane, da si pribori bogohotene pravice; ko pa doseže pravice in svobodo, je že v novi nevarnosti, da zapade duhu tega sveta. Zato se mora vedno zopet boriti zoper njega, zdaj zoper njega kot odkritega sovražnika, zdaj zoper njega kot navideznega zaveznika in edinega »uspešnega varuha« božjih pravic. Toda kot navidezni zaveznik je duh tega sveta mnogo nevarnejši: na podlagi politične opredelitve in s političnimi sredstvi je katoliško skupnost mnogo laže ohranjati, pot do

¹⁵ Leon XIII., Cum multa, cit. po Lallement, o. m. str. 212.

¹⁶ Leon XIII., gl. Lallement, o. m. str. 229.

političnih ciljev je mnogo lažja in krajša, toda to so trenutni cilji. Težja in nevarnejša pot, ki zahteva mnogo žrtev in je navadno brez zunanjih triumfov in trenutnih vidnih uspehov, pa je apostolska pot notranjega prekvaševanja človeške družbe, in vendar je edino ta pot do katoliške skupnosti svojsko krščanska in katolištvu bistvena, je unum necessarium, edino potrebna, vse drugo nam je le tu pa tam navrženo... Zato pa je ta pot tudi edina, ki ima trajne uspehe, edina, ki prestane vsako še tako težko preizkušnjo. Moč prave katoliške skupnosti se preizkusi šele ob času preganjanj. Zgodovina in sodobnost nam potrjujeta, da se v takih trenutkih mnogo bolje izkažejo v zvestobi katoliškega prepričanja tisti katoliki, ki tudi v dobi svobode niso videli glavnega ideala katoliške skupnosti v politični »udarčnosti« in »discipliniranosti«, dočim so drugi v nesvobodi i versko i politično zmedeni.

3. Kaj je zloraba katoliške skupnosti?

Zloraba katoliške skupnosti je, če se zgolj zunanja organizatorično-politična skupnost jemlje kot glavno merilo pravega katoliškega življenja in mišljenja. To se namreč pravi, staviti stranko nad vero. »Ljudje, ki podrejajo vse predvsem zmagi svoje lastne stranke, pa naj bo tudi pod pretvezo, da se jim zdi njihova stranka najboljše sredstvo za obrambo vere, so mnenja, da je treba po neki pogubni zamisli postaviti politiko, ki razdvaja, nad vero, ki združuje.«¹⁷

Zloraba katoliške skupnosti je, če se vsled te politične delitve smatrajo ljudje v drugem »taboru« za manjvredne katoličane in se tako sami izločajo iz katoliške skupnosti. »Katoliška stranka bi povzročila dvojno škodo, ker bi se na eni strani zdelo, da ima za katoličane druge vrste tiste odkrite vernike, ki ne bi delili njenega političnega mišljenja, in ker bi na drugi strani s svojimi dvomljivimi ali celo pomanjkljivimi nastopi škodovala katoliškemu imenu pri drugih državljanih.«¹⁸ »Varovati se je treba napačnega mišljenja tistih, ki vero s kakšno politično stranko tako zelo zamenjavajo in mešajo, da tistim, ki so prištaši druge stranke, malone odrekajo katoliško ime. To se pravi politične stranke spravljati na vzvišeno področje vere, hoteti rušiti bratsko slogo in na stežaj odpirati vrata množici pogubonosnih nevšečnosti.«¹⁹ Posebno pa morajo, tako papež nadaljuje, duhovniki katoliško akcijo ločiti od vsake politike, ker namreč morajo skrbeti za versko življenje vsega ljudstva, zato je zanje

¹⁷ Leon XIII., gl. Lallement, o. m. str. 212. Isto s podobnimi besedami trdi Pij XI., prim. Lallement, str. 241.

¹⁸ Kardinal Ratti, gl. Lallement, o. m. str. 215.

¹⁹ Besede Leona XIII. iz enciklike Cum multa, ki jih citira Pij XI. v svojem pismu litvanskim škofom, dne 14. junija 1928 (Peculiari quadam).

popolnoma neprimerno, če bi se pridružili kakšni stranki ali si vsaj zanjo prizadevali. Bati se je namreč, da ne bi zaradi sporov med strankami trpelo dostojanstvo njihove službe in da ne bi tisti, ki pripadajo nasprotnim strankam, padli v zmoto in se odtujili veri.²⁰ Obžalovanja vredno je, »če je zaradi prepиров med strankami razdvojenost med katoličani segla tudi na druga polja in jih razdelila na nasprotni si tabore in vnesla zmedo celo v verske ustanove.«²¹

Zloraba katoliške skupnosti je, če si ta zgolj zunanja organizatorno-politična skupnost v javnem mnenju vedno bolj prisvaja značaj nezmotljive cerkvene in verske avtoritete. Kardinal Ratti, poznejši Pij XI., izrecno pravi: »Vsi državljani so dolžni delati za skupno dobro. Toda kakor je v prigodnih stvareh naravno, da nihče ne more biti nezmotljiv, tako je čisto naravno, da se razvijejo različna gledanja na ta vprašanja med onimi, ki iskreno težijo za skupnim dobrom: tako nastanejo razne stranke... In v teh posameznih stvarnih položajih, v presoji dejstev in v izbiri sredstev ne more nihče trditi, da je nezmotljiv. Dasi je res, da mora vse oživljati isti katoliški duh, vendar ne more nihče izmed njih nastopati kot izključni predstavnik katolištva.«²²

Zloraba katoliške skupnosti je, če se taka politično usmerjena skupnost nedovoljeno sklicuje na verske nagibe, da bi tako učinkoviteje vplivala na človeško vest. To je nedovoljeno zoževanje in zaslužnjevanje človeške vesti pod pretvezo vere in Cerkve, zaslužnjevanje, ki začne tlačiti javno mnenje kakor nevidna môra, zaslužnjevanje, ki ga je javno grajal vatikanski radio v svojem predavanju dne 1. aprila 1938. »To bi moglo zelo občutno oslabiti pravi katoliški duh, gorečnost in pobožnost med mladino in tako s tiskom kakor z živo besedo popačiti nežnost njene vesti; z eno besedo, tako delo bi zmanjšalo popolnost krščanskega življenja in apostolat prave katoliške akcije, h kateremu so poklicani vsi katoličani, posebno pa še mladina.«²³

Vemo, da bodo te besede najvišjih cerkvenih poglavarjev marsikateremu izmed vernih in iskreno čutečih bralcev postale pravo odrešenje, ko bo videl, da je resnično katolištvo lepo in nedotakljivo, da še vedno diha duha svobode otrok božjih, da jih osvobaja, a ne zaslužnjuje. Zato tu z apostolom Petrom po njegovih naslednikih papežih kličemo: »Ne moremo namreč, da ne bi govorili«. (Apd 4, 20.)

²⁰ »At praesertim cleri est actionem catholicam a politicis rebus sejungere; cum enim religiosas res populi universi is curare debeat, prorsus eum dedecet, factioni alicui studere; siquidem cavendum est ne ministerii eius dignitas inter partium conflictus deteratur neve qui ad contrarias factiones pertinent, errore fortasse decepti, a religione abalienantur.« (Pij XI., Peculiari quadam.)

²¹ Leon XIII. Cum multa.

²² Gl. Lallement, str. 207. in 215.

²³ Pij XI. cit. po Lallementu, str. 241.

JOŽE BREJČ

VEČERNE PESMI

VEČERNICA

V očeh mi zdaj sloni večer,
kostanjev silnih sloke veje
razpredajo modrikast mir.
Med njimi ljubi veter šteje

in boža belordeče cvete.
Kje zdaj nebo je, kje je sonce,
planjave v ognju kje razvnete?
Z rokami božam tope konce

dreves skrivnostnih, noč odbiram
iz goste njihove vdolbine,
s komolci nanjo se opiram,
kako so tople te temine!

ŠIROKO ODPRTE OČI

Roko polagam voljno na večer,
ko tiho med drevesa se pretaka!
Kako mi zdaj je draga črta vsaka,
ob njih srce mi sluti davni mir.

Ob njih vijugastih in prožnih vejah,
rjavih vejicah in gibkih listih
večer ustavlja se in v lokih čistih
zasidra se ob zemlje zadnjih mejah.

Srce večeru mirno se upira;
prepolno tihega je šepetanja,
prepolno skrivno lepega snovanja.
Kako mi daljno vse je, kar umira!

S počasno kretnjo rjave veje grabim,
glej, zdaj še jaz se v loku sem ustavil,
prisluhnil, vdano v dušo spravil
lepoto čisto, ki je ne pozabim...

POSLUŠANJE

Na koncu prstov muzika igra,
poslušam jo kot tisto v uri stari,
nemirno kri iz prsi mi sesa,
ustavil muziko sem na omari.

O blaga luč, ki skozi okno veješ
in ostro režeš mojo tiho sobo,
o dobra luč, zakaj me ne razgreješ?
Ah, zdaj sem vpil v nebeško se svetlobo.

Glej, onstran črte tajnostna omara
vsa mehka, blaga je, do dna
me mami njena forma stara.
Na koncu prstov muzika igra.

NAJBLAŽJA LJUBEZEN

Hladna voda se pretaka, čari
vdano med večer polzè,
tu med nama zdaj ribari
lepi nekdo. Kot solzè

ribe plavajo med nama,
z glave ti je padel cvet,
tiha, tajnostna omama,
tiha voda, tihi svet!

TESNOBA

Neba so mlade prsi moje lačne,
neba, ki bi me kakor čisto dete
nasitilo in tajnostne obete
mi dalo, kadar se vezi temačne

spleto v telesu iz krvi večerne
in zvežejo me v zibel nočnih sap
in je pod mano zemlje davni slap,
ljubezni pomladne, nemirne

in sem le sklepanje zgubljenih rok.
O sočni žamet divjega zelenja,
o močna luč pomladnega cvetenja,
o tihi in v večeru skriti Bog.

RAZGOVORI, KI JIH NI BILO

Majhen uvod.

Ko smo bili še otroci, smo sanjali o tem, kako se bomo proslavili s svojimi deli, z junaštvu brez primere, z velikimi zmagami nad komerkoli. Vsaka možnost je resnično živela in je čakala prav na nas. Vem, da sem v svojih otroških letih po cele ure sedel ob listu papirja in sem risal zemljevide dežel, ki jih ni nikjer, mest in trdnjav, ki sem jih sam zgradil in utrdil, rek in veletokov, ki so tekli, kamor sem hotel. Med ta namišljeni svet sem postavil armade, ki so se bojevale, prodirale in propadale, kakor se mi je ljubilo. Vedno sem bil zmagovalec. Osvojil sem več zemlje, kakor je ima Azija, razdejal sem trdnjave in mesta, spremenil sem vse meje, ki so bile poprej krivično postavljene preko tuje lastnine. Pozneje sem s podobno vnemo reševal socialne krivice, razdeljeval dobrine, urejeval neomejeni svet, vračal ogoljufanim njihov denar in njihovo zemljo. Vse se je čudno lahko posrečilo...

Danes vem, da je človek zelo dolgo mlad. Znamenje te mladosti pa je, da veruje v pravljice. Trdno in zaupno, kakor starost verovati ne zna. Toda leta minevajo in se poslavljajo. In kar naenkrat se zaveš, da pravljica ne bo živela. Nikoli ne bo postala resnica. Tistih velikih dejanj, o katerih si sanjal, ni od nikoder. Pa veš, da si vestno in trdo delal. Mnogo časa si porabil, marsikaj poskušal, trpel in iskal, svet pa se ni hotel spremeniti. Sprva si morda ves žalosten, obupan in do smrti utrujen. Veliko razočaranje te hromi, da se ti zdi vse brez pomena, majhno, bedasto in nebogljeno. Morda bi rad vse preklical, spremenil in znova začel. Pa veš, da bi tudi to ne imelo smisla. To so najtežji dnevi v življenju odraslega človeka. V tem razpoloženju je vsaka skušnjava dovolj močna, da tudi trdnega moža usužnji. Toda to ni edina možnost. Iz sveta one neuresničljive pravljice vodi še druga pot, pravilnejša in veselejša. Imenoval bi jo pot neke skromnosti, ki se človeku prav ob tem prehodu odkrije kot dragocena resnica. Ob tem spoznanju se samemu sebi začудиš, morda celo nasmeješ in greš veselo dalje. Življenje ima še vedno smisel, delo je lepo in pomembno, čeprav ni več tako napihnjeno in ogromno, kakor si mislil, da bo. Nisi mogel vrniti zdravja vsem ljudem, pa lahko strežeš vsaj enemu in ga s svojo ljubeznijo držiš nad prepadom smrti. Nisi mogel odpraviti vseh krivic, pa lahko učinkovito odsloviš vsaj tiste, ki si jih povzročil sam. Delo in življenje si ti prikažeta v novi podobi, ki ni tako fantastična, pač pa je zato mnogo bolj resnična. Tudi majhne stvari, ki jih poprej niti videl nisi, postanejo važne. Kos kruha, roža

ob cesti, spremstvo, potrpljenje, dobroteljskost, prav vsakdanja ljubezen. Včasih nam ostane od vsega samo beseda.

Skoraj vse urejemo z besedo. Beseda je skoraj edino sredstvo medsebojnega spoznavanja. Tisoč ljubezni je zgrajenih samo na njej. Naša vzgoja je skoraj povsem besedna zgradba. V vsem tem je lahko res mnogo zla, a pomembnost besede ni zato mnogo manjša. Zato se bodo vsi rodovi vračali k odrešilnosti besede, vsi bodo iskali v njej blagoslov svojega življenja. To sem vam moral povedati za uvod.

Troperesna deteljica.

Tako pravi moj razred trem veselim študentkam, ki so vedno skupaj in povsod prve, kadar je treba kako zaigrati in kaj narobe obrniti. Tako so se tudi meni predstavile in je sedaj to njihovo poluradno ime.

Vozimo se z majniškega izleta nazaj v svoje mesto. Lepo smo se imeli. Velik kos naše slovenske zemlje smo videli. Pa tudi nekaj ljudi smo spoznali. V Novem mestu smo bili na obisku pri svojem šolskem sorodstvu, kakor smo temu rekli. Profesorji smo obiskali svoje tovariše na zavodu, študentje pa so pozdravili svoje sotrpine iz sedmega razreda. Tisti dan jim je bila enkrat tudi šola za igračko. Že prejšnji dan so se spoznali z nekaterimi študenti, ki so nas prišli pozdravit v gostilno, kjer smo se za nekaj časa ustavili. Tako je bila drugi dan pot na gimnazijo že olepšana z nekimi spomini, čeprav je ves predpoldan grdo deževalo.

Sedimo v vlaku in smo čisto v majniškem razpoloženju. Troperesna deteljica mi dela družčino. Mrcvari neko skrivnost, ki je že tudi meni nekoliko znana.

»Kaj je s teboj, Dorica? Saj si čisto zamaknjena. Kaj se je zgodilo?«

Delam se, kakor da ne vem, za kaj gre.

»Čudno, da še ne veste,« pravi Anica, ki ima navadno glavno besedo. »Njeno srce je ostalo v Novem mestu.«

»Tako? Saj je že parkrat kje ostalo, pa je potem vendarle zopet našlo nazaj.«

»Tokrat pa gre zares,« zatrjuje Dorica sama.

»Res, gospod profesor,« pravi Anica, ki menda misli, da njeno zatrdilo največ velja.

Obrnem se k Dorici in vprašam tako iznenada, da se dekleta za trenutek zmede.

»No, Dorica, kakšen je?«

»Saj ga sami poznate. Videli ste ga,« pojasnjuje Anica.

»Mnogo ljudi sem videl. Kako naj izmed vseh izberem tega nesrečnega?«

»Tisti je, ki nam je snoči igral na gosli.«

Tudi sedaj se ne spomnim, kakšen je. Včeraj so mi bili vsi enaki. Zastonj se trudim, da bi se spomnil vsaj obraza.

»Ne vem. Pa saj je vseeno.«

Dekleta so iznenadena, da si tega čudeža nisem na prvi pogled zapomnil.

»Lep, simpatičen, čisto drugačen, kakor so drugi,« razlaga Anica, ki ima v tem največ izkušenj. »Ko je vstopil v sobo, kjer smo bili zbrani, so se njegove oči uprle v Dorico. Nekaj časa je igral. Potem je prišel in povedal svoje ime. Nič več nista mogla narazen.«

»Kaj te je tako prevzelo, Dorica?«

»Saj sama ne vem, kako je bilo. Kar prvi trenutek sem vedela, da je to srečanje moja usoda.«

»Kako si mogla to spoznati?«

»To se čuti.«

»Včasih se nam kaj samo dozdeva.«

»Že. Toda to je povsem drugače.«

Vem, da sedaj ne smem vprašati po novih razlogih. Mojim študentkam bi se zdela taka radovednost nesmiselna, profesorsko pedantna, starčevsko nezaupna, čisto nepotrebna.

»Rada bi bila prvo pismo, ki bo prišlo iz Novega mesta,« se smeji Anica, ki zna biti duhovita.

»Dosedaj nisem imela nikogar resnično rada,« pravi Dorica zelo resno.

Na to ne moreš nič ugovarjati.

Povedo mi še, o čem so govorili in kako. Kako so se poslovili in kar je še zanimivega. Vse, kar sem izvedel, pišem v svoj spomin in polagam v arhiv svojih majhnih profesorskih doživetij. Naš šolski svet je majhen in človek ne sme biti ošaben. Vsaka taka mladost je končno vendarle velika dragocenost. Vendar me nekaj moti. Za mojo modrost je v tej ljubezni preveč nejasnega, nedognanega, samó sanjanega in premalo doživetega. Rad bi s svojo mislijo na dan, pa ne vem prav kakó, da bi bilo najboljše. Zavedam se, da je tako poučevanje pač profesorska manija, del naše obrti, dolžnost in nujnost. Zato pa je tudi skoraj brez pomena. Vendar se vedno znova zapletam v ta zmotni krog. Trenutno bi ne hotel biti profesor. Tudi starejši bi ne maral biti. Najrajši bi bil tovariš, a s sedanjim gledanjem na svet. Vse to je nemogoče.

»Dekleta, ali lahko nekaj povem?«

»Prosimo, kar dajte!«

»Pa ne smete misliti, da je to odgovor na zgodbo, ki ste mi jo zaupale.«

»Dobro.«

»Mislite si, da je to neka splošna modrost, ki za Doričin

slučaj sploh ne velja. Njena ljubezen je čisto drugačna, prav taka, kakor ste same rekle.«

»Poslušamo.«

»Po mojem je ljubezen neka harmonija, veliko in lepo so-glasje, pesem, v kateri ni velikih disonanc. Toda ljubezni ni izven življenja. Dve življenjski usodi morata postati en akord. To pa pomeni, da se morata dve osebnosti v vsem velikem in važnem skladati. Je to razumljivo?«

»Je,« pravi Anica za vse.

»Taka harmonija je redkokdaj samo delo slučaja. Zahteva mnogo napora, včasih tudi velikih žrtev in truda. Ne vem, kako morejo ljudje tako veliko delo izvršiti v najkrajšem času.«

Dekleta vedo, da gre končno tudi za Doričin slučaj, čeprav smo ga že od začetka izločili.

»Včasih se to posreči,« pravi Anica. Dorica gleda skozi okno in je skoraj nekoliko žalostna.

Anica pa nadaljuje.

»Saj si ljudje končno niso tako tuji. Vsaj nekateri so si po mišljenju in ravnanju zelo blizu. Četudi se poprej niso poznali, si morejo biti dobri, ker to sorodnost čutijo.«

»Vem to in priznavam take možnosti. Moti pa me življenje samo. Navadno te skladnosti ni. Zato dvomim o trdnosti teh prvih spoznanj. Ali nič ne gledate okrog sebe? Življenje je najtrdnější dokaz. Kar pove, ima skoraj tako veljavo, kakor Pitagorov izrek.«

»Pa zakaj mora biti življenje tako čudno,« pravi zopet Anica, ki je marsikatero spoznanje ujela že na svojem domu.

»Ne vem. Tisoč razlogov je za to. Zdi se mi, da je vzrok marsikatero nesreče neka druga ljubezen, ki nima s to vašo romantiko nobene zveze.«

»Kako to mislite?«

»Ljudje so najprej zaljubljeni vase, potem šele v druge. Najprej so prepričani o svoji lepoti in vrednosti. Potem gredo in si poiščejo tistega, ki bi bil vreden takega zaklada. In sedaj naredo drugo napako. Ne da bi vprašali in oči odprli, naredo v svojih mislih iz svojega ljubljenca takega človeka, kakor bi ga radi imeli. Za to delo ni treba časa. Hudo pa je, ko izbrana ljubezen noče biti ta projicirani ideal.«

»To se res lahko zgodi,« pravi Marija, ki je dosedaj bolj malo govorila. Kolikor vem, govori iz svoje lastne izkušnje.

Dorica še vedno gleda skozi okno. Anica je v zadregi. Gotovo bi ugovarjala, pa čuti, da je nekaj resnice za vsem, kar sem povedal. In vendar imajo tudi one prav. Vsi imamo prav, pa je kljub temu vse narobe. Prav ima mladost, ki ne mara za sitno filozofijo starih ljudi. Prav pa ima tudi življenjska izkušnja, ki je sad zrelih let. Res je, da ljubezni ne moreš z logiko vsiliti, pa je prav tako ne moreš z istim sredstvom prepričati. Ni je

mogoče vkleniti v neke splošne zakone, pa tudi izven vseh razlogov in dokazov ne sme ostati. Kako potem?

»Najboljše bi bilo, da bi bil človek najprej star in šele potem mlad,« pravi Anica.

Začudim se in ji priznam, da je dobro povedala. Zavedam se, da se je naš razgovor približal koncu. Dorica molči in strmi nekam daleč. Gotovo ne vidi Save, čeprav se vozimo tesno ob njej. Najbrž misli na Novo mesto.

»Na rože smo pozabili,« pravim, ko vem, da bo to razgovor končalo.

»Me nismo pozabile.«

»Vsaka dobi eno. Ali še kaj ostane?«

»Ena sama.«

»Dajte jo nekemu v mojem imenu.«

Na tihem se pomenijo in potem gredo iskat. Čez nekaj časa so nazaj.

»Komu ste jo dale?«

»Kristini. Ali je prav tako?«

»Kar ve naredite, mora biti prav.«

Kristina.

Še na vlaku se je Kristina prišla zahvalit za tisto preostalo rožo. Bila je vesela kakor navadno. Njej Novo mesto ni vzelo srca. Lahko se je brez bolečine poslovila. Zaenkrat je zadovoljna s svojimi sedemnajstimi leti, z domom, ki ga ima, z zdravjem, ki ji sije z obraza, in s svobodo, ki se ji zdi draga. V razredu ima nekaj neznatnih predprav, ker mi prinaša pero, dela razne statistike, zbira denar in daje pojasnila. Ta njena pomoč sega nazaj v nižje razrede. Z leti postaja njena služba povod za lepo zadrego, ki jo igra na dovolj ljubek način. Težko je jeziti se nad njo. Dekle to ve, pa tudi to znanje ni v škodo njenemu značaju. Mene na nekoga spominja. Nič ne vem, kdo bi to bil. Mogoče je le podoba, ki sem jo kedaj videl. Morda samo misel, ki je vzklila sredi mojega šolskega dela. Zaradi tega mi je pogovor z njo kakor meditacija s samim seboj. Nekaj sestrskega pride z njo v mojo šolsko samoto. Dozdeva se mi, da hodiva preko domačega polja. Žito rumeni in se pripogiba pod rahlim vetrom. Sonce sije in čudno lepo je. Nekje daleč je veliki svet, ki se morda že sedaj pripravlja, da se poigra z njenim smehom in z njeno usodo.

»Pazi, Kristina! Padla boš v prepad.« Hodimo s Konjiške gore, kjer smo bili na izletu. Pot je dovolj lepa in široka. Če sam ne siliš v prepad, ne moreš pasti nikamor.

»Nič ne bo škode, gospod profesor. Denar bo zbirala Marija, statistiko bo naredila Majda, pero vam lahko nosi Zdenka. Ne boste me pogrešali. Poleg tega me smrti nič ni strah.«

»To je dokaz, da si še otrok. Samo deca ne vedo, kako ceno ima življenje.«

»Zdaj pa govorite resno.«

»Resno. Kako pa drugače! Z življenjem je tako kakor s kozarcem dobrega vina. Otroku se zdi grenko, staremu človeku je dragocenost.«

»Ali ni primera nekoliko čudna?«

»Primere so vedno čudne.«

»Sicer pa smrt ne more biti tako težka,« meni dekle. »Saj je tako vsakdanji gost. Vsakdanjost pa izgubi svojo grozotnost.«

»Ko pride smrt v goste tudi k nam, ne moremo svojega strahu nikomur več razodeti. In prav to je pošastno in nedoumljivo.«

»Ne govorimo več o smrti. Tako mi zopet ni pri srcu. Povejte rajši, kako se pravi krajem, ki so tamle na onem hribovju.«

Povem ji vrsto imen. Obljubi, da si bo vsaj eno zapomnila.

»Imen nimam rada. Ne vem, zakaj bi morala vsaka stvar imeti svoje ime.«

»Samo zato, da študentje niso brez dela.«

»Menda res. Ali mislite, da smo res kaj bolj pametni, če vemo za ime kake stvari?«

»Kako to misliš, deklica?«

»Doma imam poln vrt rož, pa skoraj za nobeno ne vem, kako se ji pravi. Sicer pa tudi vi ne marate imen. Če smo imele rože na klopeh, ste vsemu rekli »solata«.

»Ne tajim. Toda tega ste krive ve.«

»Kako pa to?«

»Vsa vaša imena si moram zapomniti. Za vsako Anico, Kristino in Nežo moram vedeti. Vse to znanje predpostavljate. Fantje so bolj skromni. Njim zadostuje, da za silo vemo, kako se pišejo. Kdo se naj sedaj uči še imen vseh rož, trav in živali.«

»Mi se pa vseeno moramo. Le čemu?«

»Da si priborite neko dragoceno pravico...«

»Pravico? Káko? Nič ne vemo o tem.«

»Pravico pozabljanja. Zrel si šele takrat, ko ti je priznana. Če ničesar ne veš, ne moreš ničesar pozabiti in zato tudi ne moreš biti izobraženec.«

»Čudno je to.«

»Mogoče ni tako čudno. Med navadnim neznanjem in pozabljenim znanjem je velika razlika.«

»To utegne biti res. Vendar se mi dozdeva, da se od človeka za to neogljenno pravico zahteva preveč dela. Zdi se mi, da bi mogli svoj čas bolje uporabiti. Usmiljenke se vsega tega ne uče, pa store več dobrega, kakor bomo mi. Jaz bom rajši usmiljenka.«

»Če hočeš biti usmiljenka, ne smeš za nami.«

»Saj ne bom usmiljenka. Premalo poguma imam za to. Včasih bi bilo lepo. Zboleli bi in bi vam stregla. Zelo lepo bi skrbela

za vas. Pa bi morali imeti tako bolezen, da bi se nič ne mučili. Samo hoditi bi ne mogli in težko delati.«

»Takah romantičnih bolezní ni. Če bi samo takim bolnikom znala streči, potem je boljše, da ne postaneš usmiljenka.«

»Zdi se mi, da za človeka nikjer na svetu ni pravega poklica. Vse je s kako zopernostjo pomešano.«

»Imaš prav. Kakor ni simpatičnih bolezní.« Za nama je slišati veselo študentovsko pesem. Nad nama je sonce in svetlo nebo. V dolini je trg z majhnim ribnikom. Nekje daleč pa je svet in življenje, ki čakata na slehernega izmed nas.

Ponos.

Fantje ne prihajajo s svojimi mislimi tako brez zadrege kakor dekleta. Marsikaj poskušajo urediti sami, ne da bi dali čutiti, kako jim je življenje kljub vsej mladosti težko. Težje zamerijo kako krivico, pa tudi težje odpuščajo, ako so kaj kot krivico razumeli. Razgovor z njimi je vedno nekaj boju podobnega. Dekle ti marsikaj potrdi, česar v srcu ni nikoli priznalo. Fant še tega ne prizna, kar je že njegova najbolj trdna misel, ako bi to žalilo njegovo fantovsko dostojanstvo.

Tone je prišel v moj razred precej pozno. Takrat je bilo v naši skupnosti že nekoliko tople domačnosti in prijateljstva, kar sicer po šolah ni navada. Videl sem, da je precej naglo spoznal razliko med starim in novim šolskim domom. Vsi njegovi prestopki so nekje utonili. Važna je bila samo bodočnost.

Letos pa je prišla v razred neka zmeda, ki so jo povzročile plesne vaje. Mojim mladim ljudem se je zvrtilo v glavi. Proti tej vročici ni pravega aspirina. Vse kreganje ni nič pomagalo. Bolezen je bilo treba do konca preboleti. Počasi se je življenje zopet poenostavilo in uredilo. Ostali pa so neki neporavnani računi, pravi, vsakdanji računi z običajnimi dolgovi. Plesne vaje so stale in vsakdo je moral nekaj prispevati, a nekateri so ostali dolžni. Ne vem, kako je prišla stvar končno tudi meni v roke. Povedal sem v razredu, da naj poravnajo, kar so dolžni. Imen nisem navedel. Pač pa sem dostavil, da naj ne hodijo na take aristokratske zabave, če nimajo s čim plačati. Vse je bilo povedano z nasmehom in z nekaj ironije. Pa je bolj zbolelo, kakor sem nameraval. Po neki čudni poti, ki je umljiva samo nam šolskim ljudem, sem zvedel, da mi je Tone to mojo izjavo hudo zameril. Zdela se mu je krivična.

Na neki železniški postaji smo precej dolgo čakali na zvezo. Bilo je že pozno in razsvetljava je bila dokaj slaba. Tone je stal sam nekoliko vstran od drugih. Porabil sem priliko in sem stopil k njemu.

»Sam?«

»Nikogar ne pogrešam, gospod profesor. Morda v to družbo sploh ne sodim. Zdi se mi, da tudi ta zabava ni za reveže.«

Čisto dobro razumem. Nobenega pojasnila mi ni treba. Fant nič ne skriva, da ga je moja opomba užalila.

»Tako misliš? Ti si mi zameril besedo o aristokratskih zabavah.«

»Težko mi je bilo. Še težje radi tega, ker ste jo izrekli vi...«

»Ki sem sam iz revne hiše doma, tako si hotel reči.«

»Ne radi tega. Mislil sem, da se vsaj vi ne boste norčevali iz naše revščine.«

»Ali misliš, da bi se res mogel norčevati iz nje?« Težko mi je, da je moje besede tako do konca napačno razumel. Z nevoljo hočem pokazati, kako tuje mi je čustvovanje, ki mi ga je kratkovidno podtaknil.

»Saj še danes ne razumem prav.«

»Tako, kakor hočeš ti, se sploh razumeti ne da. V tej smeri ni niti ene pametne rešitve. Povedati sem hotel nekaj povsem drugega. In niti za trenutek nisem mislil, da bi me mogel napak razumeti.«

Fant je videti začuden.

»Ne vem, kako ste mislili.«

»Pa ti povem sedaj. Čisto jasno in do konca. Ti veš, da sem sam iz revne hiše doma. Danes sem ponosen na to, da je tako. Iz te revščine sem si ustvaril skoraj vse, kar sem in kar imam. Iz tiste siročine in iz materine ljubezni. Vse drugo je bilo skoraj brez pomena. Vem pa, da bi ne bil nič, ako bi ne imel že v tistih časih nekega beraškega ponosa, ki je najbolj potrebna stvar na svetu. Za naju oba in za vse, ki jim je pisana ista življenjska usoda. Mene je ta ponos revnih dvigal, da nisem utonil v morju neke ogabne odvisnosti in suženjstva. To nima z nehvaležnostjo nobene zveze. Hvaležnost je posebna oblika ljubezni, ki smo jo dolžni vsem. V tem ni težav. Drugo pa je poniževanje, ki ga sami vzamemo nase, ker hočemo do nekih užitkov, ki v življenju niso nujno potrebni. Kruh moram imeti, da ne umrem od glada. Pa bi rajši umrl, kakor da bi se zatajil in preveč ponižal. Druge stvari so manj potrebne. Tam se še manj smem poniževati. Nekatere pa so sploh brez pomena. To je tvoj slučaj...«

»Vsi drugi so šli. Bilo mi je težko.«

»Fant, to ni izgovor. Saj sem prav radi tega govoril o našem ponosu. Brez tega smo vsi izgubljeni. Brez tega smo za vedno hlapci, ki so naprodaj. Ali še vedno ne razumeš?«

»Vem, kaj mislite.«

»In veruješ, da ti hočem dobro?«

»Da. Samo tega ne vem, kako da bi moralo biti za nas tako malo pravic na svetu. Revščina me jezi, ker ne vem, kako pridem do nje.«

»Tudi meni je bila v muko. Vem, da imamo vsi skupaj sveto

pravico, da se borimo proti njej. Toda drugače, fant, drugače, kakor si se ti. To ni borba. To je le škiljenje preko ograje, zavist in slabost. Kdor se pokaže v tej luči, ne bo nikoli bojevnik za lepšo pravico.«

Za hip molčiva oba.

»Glej, s teboj govorim, kakor nisem govoril še z nobenim izmed vas. O sebi ti govorim in tako, da ti razlagam stvari, ki so bile vedno del moje življenjske skrivnosti. Vse to radi tega, ker čutim, kako si blizu moji študentovski mladosti. Rad bi ti povedal nekaj važnega, nekaj, česar nikoli več ne smeš pozabiti.«

»Mislim, da se ne bo dalo pozabiti.«

Iz daljave prihaja vlak, s katerim se odpeljemo. Dvoje velikih luči pošastno drvi proti nam. Kmalu bodo moji mladi ljudje v varstvu svojih domov. Nič več ne bom potreben komu izmed njih. Drug za drugim se bodo poslovili, če bodo sploh utegnili reči besedico. Sam bom iskal poti do svojega tihega doma.

CENE VIPOTNIK

PESEM SLOVESA

Ta čas samo midva sva še ostala,
(stvari sveta presihajo v globino
pozabe jedke kakor noro vino),
in čakava, da bi besedo dala
uboga žalost, ki med nama hodi.

Duhovna sva pri klavrnem obredu,
sama pogrebca, ki ju tuga davi,
ne vzdihne ne molitve z ust ne spravi
lokavi molk. V utrujenem pogledu
za srečo vso samotna solza blodi.

V ornatu zlatih psalmov tu trohniva,
dve hladni sveči sva pri črni maši,
a vendar naju kalna večnost plaši,
na meji luči in temè stojiva
in divje nož-obup po nama brodi.

PESNIK SIMON GREGORČIČ V DR. TUMOVI LUČI

V listopadu 1936 smo obhajali trideseto obletnico pesnikove smrti. Dva meseca poprej mu je postavila »Soča«, društvo primorskih izseljencev, skromen, a lep spomenik v Ljubljani na voglu še nedograjene vseučiliške knjižnice. Takrat se je bralo mnogo o pesniku; prosvetna društva in šole so prirejale spominske proslave. V prosinčevi številki 1937 je priobčila »Mladika« moje osebne spomine nanj pod naslovom »Goriški slavček«.

Leta 1937. je izšla knjiga dr. Henrika Tume pod naslovom: Iz mojega življenja. Spomini, misli in izpovedi. Naša založba. Ljubljana. Knjigo je uredil D. K. drugo leto po pisateljevi smrti. Dr. Henrik Tuma mi je bil znanec že izza predvojne dobe na Goriškem, zato sem knjigo kupil, ko je izšla, a prebral sem jo šele v poletju 1938.

Marsikaj, česar nisem mogel doumeti na živem dr. Tumi samem, mi je pojasnil njegov lastni življenjepis. Dr. Tuma je bil vsekakor nenavaden, prav svojevrsten človek v našem javnem življenju in hvaležna ter zanimiva bi bila podrobna razprava o njegovem duševnem razvoju, javnem delu in posebnem značaju z življenjskih in dušeslovnih vidikov in o dednih nasledkih v njem. Taka razprava bi nam utegnila približati zagonetno podobo dr. Tumove osebnosti.

Dasi sem kolikor toliko poznal dr. Tumo, me je marsikaj že v prvih poglavjih presenetilo, in reči moram, ne prav prijetno. Saj se dogaja v tej ali oni družini, kar se, če ne že skriva v domačem krogu, pa vsaj ne raznaša v svet. Spodobni ljudje ne razobešajo javno neopranega perila. Kar je napisal dr. Tuma o svoji materi, še bolj pa o bratu in sestri, je kakor temno ozadje ali črne sence na sliki, ki ne osvetljujejo osrednjega lika — njega samega — ugodno.

Prebiranje nadaljnjih poglavij vzbuja precej mešana čustva, časih občudovanje njegove jeklene vztrajnosti in spretne delavnosti, časih strmenje spričo njegove samozaverovanosti, da je vselej in povsod vse vedel bolje od vseh drugih, časih pomisleke in dvome spričo enostranskega popisovanja javnih dogodkov, ki smo jih drugi videli in ocenjevali drugače. Tako na primer je dr. Tuma na str. 260. opisal pogrebno slovesnost pesnika Simona Gregorčiča prav po svoje in precej drugače, kakor sem jo doživel in svoj spomin nanjo priobčil v »Mladiki« pred njim.

Naravnost osupnilo me je, kar je dr. Tuma napisal o pokojnem pesniku Simonu Gregorčiču, ker izprva nisem mogel verjeti svojim očem. Na straneh 261 in 262 se bere dobesedno tole:

»Tokrat se je bil Gregorčič silno zanemaril in je popival. Njegovi častitelji med goriškimi profesorji in duhovniki so bili prav užaloščeni, ko so o tem slišali. Skušali so ga spraviti v Gorico, da bi nanj vplivali v družini, a jim je to vedno odklanjal. Tudi mene so naprosili, da ga obiščem in pripravim do preselitve v Gorico. Šel sem peš iz Gorice po lepi Vipavski dolini in stopil v Gregorčičevo hišico kmalu po sedmi uri zjutraj. Gregorčič mi je prišel v veži naproti. Takoj sem opazil, da je vinjen. Na moj pogled je Gregorčič dejal: »Se vam čudno zdi, kajne? Vidite, tako je z menoj. Čutim se tako zapuščenega, da iščem tolažbe le v vinu. Sem pa že tako opešal, da me vsaka kaplja zmaga.« Govorila sva dolgo; vplival sem nanj, kolikor sem mogel, srčno in prijateljsko. Bil je ganjen do solz, saj je bil sploh mehak kot otrok. Nisem ga mogel pridobiti. Obljubil mi je le, da bo premislil in mi sporočil. Tokrat ni prišel v Gorico. Spravili so ga v Gorico šele pozneje, že po razkolu v narodni stranki. V Gorici je zahajal vsak večer v družbo profesorjev Berbuča, Ivančiča in drugih. Značilno za mehkobo in nestalnost Gregorčičevega značaja je, da ga je ta družina popolnoma pridobila na svojo stran in da se je tako daleč spozabil, da je vso svojo muzo posvetil zabavljicam na Gabrščka in mene. Jaz niti mislim nisem, da bi bile tiste zabavljice Gregorčičeve, in ko sem slišal, da jih piše on, nisem mogel verjeti. Mož, ki me je objel in poljubil in s solzami v očeh sprejemal moje zanimanje zanj, mi je v njih nelepo podtikal razne nizke osebne motive. S tem pesnikovanjem je Gregorčič prenehel šele po posredovanju Ivana Hribarja, ki ga je rotil, naj se nikar tako ne spozablja. Kakor epilog k mojim spominom na Gregorčiča pa je bil tale dogodek, ki se je primeril že po italijanski okupaciji. Imel sem opravka na Gradišču in videl po vasi letati raztrganega mladeniča, očitno bebca. Vprašal sem podžupana, ki me je spremljal, kako da puščajo letati po vasi umobolnega človeka. Pojasnil mi je: »To je nezakonski sin pesnika Simona Gregorčiča in ga nočemo internirati iz spoštovanja do pesnika.«

Ko sem drugič in tretjič prebral te vrste, je začelo v meni vreti. Tudi če bi bilo vse tisto res, kar omenja dr. Tuma o pesniku, bi bilo tako pisanje grdo opravljanje našega tako splošno spoštovanega pesnika. Kdo oponaša nasprotniku v javnosti njegove zasebne in osebne slabosti? Zadeva je hujša, saj mi je bilo takoj očitno, da je vse tisto sramotilno podtikanje brez stvarne podlage, izmišljeno, torej dejansko obrekovanje.

Moji osebni spomini na pesnika, priobčeni v »Mladiki«, so popolnoma pristni. Bil sem v stikih z vso goriško družbo v mestu in Vipavski dolini, družbo, ki je doživljala v svoji sredi pesnika od mladeniških let do njegovega konca in ga poznala do mozga. Vsa ta pisana družba, ki se je med seboj zelo pridno obirala in norčevala, je Gregorčiča spoštovala iskreno in nemejeno kot pesnika po božji milosti, kot vzornega duhovnika, kot kremenito značajnega moža z zlatim srcem in otroško preprostostjo. Menda sem to vsesplošno mnenje o pesniku dovolj označil v svojem spisu; omenil sem tudi njegovo, v takratnih razmerah nenavadno zmernost glede opojnin. In takega vrlega človeka slika dr. Tuma kot zapitega slabiča in mu podtika v dokaz zapitosti otroka-bebca. Simon Gregorčič, v življenju prav tako rahločuten in tankovesten kakor v pesmih, naj je zanemaril svoje očetovske dolžnosti do lastnega otroka?

Navzlic razgorčenju, ki me je prevzemalo, sem opazil v sramotilnem odstavku samem znak za neresničnost pripovedovane vsebine, prav odvetniško podteknitev. Ko bi bil imel pesnik zares otroka in takega otroka, bi ga bili Gradiščani, če ga ni primerno oskrbel oče, iz spoštovanja do očeta spravili v zavetišče za take nesrečnike, ne pa pustili javno se potikati v nebogljenem stanju.

Takoj sem sklenil, da po svojih močeh poskusim pesniku javno storjeno krivico popraviti javno in z novimi dokazili zavrniti krivično žalitev.

Obrnil sem se do mnogih znancev in prijateljev, ustno in pismeno, proseč jih pomoči. Izbral sem si najprej take, ki so živeli v Gregorčičevem času v njegovi bližini in poznali krajevne razmere in ljudi na Gradišču neposredno. Vsi so se zgražali spričo dr. Tumovega pisanja in ga obsojali kot izmišljotino, nihče ni vedel nič ne o pesnikovem otroku, ne o gradiškem bebcu.

Prijatelj iz goriških časov France Sivec, vadniški učitelj in kasneje šolski nadzornik za goriški okraj, ožji rojak in prijatelj pesnikov, prijatelj prof. Ivančiča, izvrševalca pesnikove oporoče, mi je poslal takle odgovor:

V Bohinjski Bistrici, dne 5. avgusta 1938.

Me prav veseli, da razkrinkaš dr. Tumovo obrekovanje o Simonu Gregorčiču in srčno rad prispevam, kolikor morem, da se pošteno zavrne to nizkotno pisarjenje. Po prijaznosti prijatelja sem bral tudi jaz Tumovo knjigo in se zgražal nad podlim pisanjem o pesniku. Celo njegov nekdanji politični kompanjon Andr. Gabršček je lani odločno obsojal dr. Tumov izbruh poudarjajoč, da tudi če bi kaj takega res bilo, bi se javno ne smelo tako pisati. Obenem mi je rekel, da bo o tem pisal in ožigosal piščeve trditve, a ni mi znano, če je to izvršil.

O zadevi Ti odkrito povem, kar sem slišal in kar vem. Bil sem premnogokrat v družbi Simona Gregorčiča, saj je v dobi, ko je bival v Gorici — in to je bilo po Tumovem obisku na Gradišču — skoraj redno zahajal v našo večerno družbo pri »Zlati zvezdi«. Res je sicer, da je pesnik rad popil kozarec vina posebno v prijateljski družbi, a v vseh letih občevanja z njim ga nisem videl nikoli opitega. Žal da razen mene ne živi več noben stalen član nekdanje zvezdarske družbe, ki bi mogel potrditi to mojo izjavo. Tumova trditev, da bi bil Simon Gregorčič, ko ga je obiskal na Gradišču, opit — in celo zjutraj — je popolnoma neverjetna. Med starejšo duhovščino se morda še najde kdo, ki je pesnika dobro poznal in z njim često občeval — na primer Leban Ignac, župnik v Batujah — in ki bi mogel v zadevi pričati. Nekaj duhovnikov mi je reklo, da niso nikoli slišali o pesniku kaj takega, kar trdi Tuma.

Prišla mi je bila na uho tudi govorica, da ima Simon Gregorčič na Gradišču nezakonskega otroka. O tem sem govoril tudi s profesorjem Ivančičem, a on je to zanikal. Da-li je bilo na tej govorici kaj resnice, ne morem vedeti. Pripomnim pa, da so prva leta pesnikovega bivanja na Gradišču, ko je še aktivno pastiroval, pobirali njegovo plačo med občinarji. Nekateri občinarji so se temu pobiranju uprli in morali so jih rubiti. Ko je Simon Gregorčič to izvedel, se je službi odpovedal, ker ni hotel, da bi bil kdo zaradi njega rubljen. Pesnik je tedaj imel na Gradišču nasprotnike. Ne bilo bi izključeno, da bi se bil kak nasprotnik iz maščevanja poslužil obrekovanja. Bodisi kakor koli, a kar se

tiče Tumove tozadevne vesti, smelo trdim: Če bi bil pesnik tudi res podlegel naravnemu nagonu in imel nezakonskega otroka, bil bi gotovo tudi zanj poskrbel, ga dal v kak zavod, in če bi sam tega ne mogel storiti, bi mu bili brez dvoma pomagali njegovi dobri prijatelji (Ivančič, dr. Ant. Gregorčič, minister Hribar, župnik Vrhovnik). Vest, kakor jo je napisal dr. Tuma, je popolnoma neverjetna. In če bi bil tudi gradiški podžupan res to Tumi pripovedoval, bi to še ne bil nikak dokaz, da je tudi res. Saj je povsem izključeno, da bi rahločutna pesnikova duša bila zmožna tako hudega zanemarjenja dolžnosti.

O govoricah glede Simon Gregorčičevega otroka, ki so krožile bojda po Gradišču in okolici, bi vedel najbrž kaj več povedati Jakob Rojec, upokojeni šolski upravitelj v Škofji Loki — kje sedaj biva, mi ni znano —, ki je bil več let učitelj na Gradišču. Seveda govorice še niso dokaz, a je možno, da mu bo znan kak zanesljiv vir.

Meni se vriva misel, da je Tumovo pisanje podlo maščevanje, ker je pesnik v verzih v »Gorici« bičal njegovo in Gabrščekovo politično razdorno delovanje na Goriškem. Te politične pesmice imajo svoje ozadje. Ko sta Tuma in Gabršček ustanavljala narodno-napredno stranko na Goriškem, je Simon Gregorčič pisal Tumi pismo in ga prosil, naj ne dela razdora v domačem taboru, naj skupno sodeluje z narodno stranko v borbi proti skupnemu nasprotniku. Dr. Tuma je pesniku žaljivo odgovoril, češ da se je pesnikov duh omračil in da tedaj ne more pravilno presojati političnih razmer. Nato so sledile politične pesmice v nekdanji »Gorici«. Zdi se, da Tuma pesniku ni mogel tega odpustiti.

Pismo Simona Gregorčiča Tumi (v konceptu) in Tumov odgovor pesniku morata biti v pesniški ostalini Simona Gregorčiča v ljubljanski študijski biblioteki, kjer se o stvari morda sam lahko prepričaš.

Da se Tumovi knjigi res ne more verjeti — to so tudi drugi konstatirali — naj omenim samo trditve o dr. Antonu Gregorčiču, da ni znal preprečiti, da bi poslopja »Šolskega doma« ne prišla v italijanske roke in da je bil nasprotnik združnemu delovanju. Res pa je, da je ravno dr. Anton Gregorčič v svoji dalekovidnosti in previdnosti vse potrebno ukrenil, da Italijani niso mogli poslopij dobiti in da so ta še danes v slovenskih rokah. Dr. Anton Gregorčič je dalje — z drugimi rodoljubi — ustanovil Goriško slovensko ljudsko posojilnico, ki še dandanes deluje, Centralno posojilnico, Združno zvezo in je podpiral ustanavljanje podeželskih posojilnic — a je bil po Tumovi trditvi nasprotnik združnega delovanja! Poleg pretirane samohvale je Tuma tudi kaj čudno pisal o lastnih starših, bratih in sestrah.

Veselilo me bo, če sem ti ustregel s svojimi podatki. Tvoj tostvarni spis bi rad bral, kadar izide.

Obiskal me je prijatelj L. Novak, župnik in dekan v Črničah. Njega sem naprosil, naj po svojih osebnih zvezah poizveduje na Gradišču, v Renčah, Prvačini in Dornbergu o zadevi.

Nato sem dobil od župnika v Batujah Ignacija Lebana dve dopisnici. Na prvi piše (6. 7. 1938): ... »izjavljam, da kaj takega (kar piše dr. Tuma o pesniku) je nemogoče, saj sem občeval z njim od leta 1883. dalje in tudi nisem kaj takega slišal« ...

Na drugi dopisnici mi sporoča (24. 8. 1938), da so se v Renčah sešli renški župnik-dekan Valentin Pipan, črniški L. Novak in on dan poprej in se posvetovali.

Nekaj dni kasneje je batujski župnik Leban, zlata duša kot človek in vzoren duhovnik, umrl za pljučnico, ko je obležal poškodovan po hudi nezgodi na potovanju.

Dober mesec kasneje sem prejel naslednjo izjavo:

»Podpisani Valentin Pipan, dekan v Renčah pri Gorici, ki sem bil v letih 1895 in 1896 vikar na Gradišču, ko je tam bival v pokoju blagopokojni pesnik Simon Gregorčič, in podpisani posestniki iz Gradišča, ki smo dobro poznali pokojnega našega Gregorčiča, duhovnika-pesnika, spričujemo, da je

v »Spominih« pokojnega dr. Tuma popolnoma izmišljena trditev in torej grdo obrekovanje, ko piše o kretenu ali bebcu, ki bi bival nekdanj na Gradišču in ki bi ga ljudstvo smatralo za naravnega sina pokojnega pesnika.

(Nekaj vrstic obsega stare politično strankarske reminiscence.)

Danes po 42 letih smo vsi podpisani že sivolasi in zreli možje ter se ne moremo dovolj prečuditi, da si je kdo drznil tako obrekovalne spomine o pesniku, ki smo gledali nanj kot vzor-duhovnika.

Renče-Gradišče, dne 29. septembra 1938.

Val. Pipan, župnik-dekan, Franc Saksida, h. št. 59, Miha Saksida, h. št. 51, Kerševan Ivan, h. št. 57, Karel Vovk, h. št. 54, Josip Vidmar h. št. 111.

*

Očitno je torej popolno nasprotje med dr. Tumovimi očitki oziroma navedbami glede življenja in značaja pesnika Simona Gregorčiča in soglasnimi izjavami vseh in tako različnih prič.

Sodbo o tej kočljivi zadevi mirno prepuščam slovenski javnosti in naši književno-prosvetni zgodovini. Kot branilec osebne časti pesnika Simona Gregorčiča sem prepričan, da bo ta mučni spor samo še ožaril vzorno pesnikovo podobo v dušah sodobnikov in zanamcev.

Vendar ne želim, da bi bila sodba za dr. Tumo preostra ali celo krivična, zato si usojam priobčiti še svoje gledanje na neljubo motnjo.

Dr. Tuma je bil izrazit posebnež; njegov značaj se ne da očrtati na kratko. Po naravi je bil egocentričen človek, ki motri in vrednoti ljudi in svet okoli sebe prav po svoje, ki čuti do drugih prav po svoje, v tem čustvovanju prevladuje seveda sebičnost (egoizem), ki ravna nasproti drugim prav po svoje, in to ravnanje je navadno vse prej kot obzirno ali prizanesljivo. Tako naravno ali prirojeno samozaverovanost spravlja primerna srčna vzgoja v pravšne oblike in družbeno znosne mere. Dr. Tuma ni bil v otroški in mladostni dobi, odločilni za duševno in telesno zrast, deležen take blažee vzgoje. Mlad je prišel v življenjski vrvež, borba za obstoj in boljši prostorček na soncu je samo jačila njegovo samozaverovanost. Pokoja ni poznal, ko so se drugi zabavali, je on požiral knjige na debelo. Za svoje duševne potrebe je iskal utehe v prirodi, alpinistika mu je postala religija. Družinsko življenje je imel menda zelo srečno, poznal sem njegovo soprogo, ki je bila vzorna žena po umsko visoki in srčno globoki izobrazbi ter mirni čudi.

Kakšen je bil dr. Tuma kot odvetnik, mi ne pritiče mnenje, spominjam pa se, da so se o njem kot javnem delavcu njegovi

ožji somišljeniki pritoževali, češ da jim »postavlja na glavo« stvari in načrte, ki jih je zasnoval sam. Kot mož zrelih let je z vso lahkoto menjal strankarsko pripadnost kar trikrat; večkrat se ni dalo v tedanjih okoliščinah.

S spominjanjem, odličnim duševnim dejstvom, se ukvarjajo vzgojitelji, dušeslovci, pravniki, duhovniki in — zdravniki. V zdravstvu se obravnavajo bolezenske, torej nehotne in nezavestne spremembe spominjanja, ki so poglavitno: ali pozabljenje (amnezija) važnih doživljajev ali pretvarjanje prvotnih in pristnih spominskih vtisov (paramnezija) ali izpolnjevanje spominskih vrzeli z izmišljeninami (konfabulacija). Tudi duševno zdrav človek ima neredkokdaj spominske motnje, prehod med pravšnim in bolezensko premenjenim spominjanjem je zelo širok in časih nedoločen.

Kako netočen spomin je kazal dr. Tuma, poznam iz dveh osebnih doživljajev.

Poleti 1909 smo prikolovratili v večji družbi z Vršiča preko Razora in Kriških podov v Vrata. V Vratih sem se sešel z dobrim znancem iz Trente, vodnikom Jožetom Komacem, p. d. Pavrom, ki me je povabil, da me popelje na vrh Triglava po Severni steni, ki je zahtevala dotlej toliko smrtnih žrtev; tudi tisto leto se je že ponesrečil nemški turist na njej smrtno. Paver mi je zaupal, da je šel najprej na Stenar in z daljnogledom poiskal na Severni steni smer, ki jo je sam srečno preplezal dan pred najinim razgovorom. Za 100 kron je bil pripravljen varno spremiti na vrh vsakega hribolazca, mene kot dobrega znanca pa za polovično nagrado. Ponudbo sem odklonil, češ da ne tvegam brez nuje niti nohta na mezincu in hodim uživati gore po varnih potih. Ko sem se takrat vračal s Triglava proti domu, sva se srečala z dr. Tumo pri Bohinjskem jezeru. Povedal sem mu znamenito novico, da se je posrečilo preplezati Severno steno vodniku Paverju kot prvemu Slovencu. Drugo leto jeseni smo brali obširno poročilo dr. Tuma, kako je preplezal Severno steno v smeri, kakor da jo je sam pogodil. Omenja pač, da ga je spremljal vodnik Paver, ki ga še nekoliko smeši, ne omenja pa niti s črkico, da je odkril smer in jo preplezal prvi Paver sam.*

Poletje 1913 je bilo na Goriškem dvojno vroče, imeli smo namreč v malem srpanu deželnozborske volitve; volilni boj je bil naravnost srdit, na slovenski strani se je borilo kar 5 strank. »Novostrujarji« smo takrat nastopili prvič samostojno, in sicer proti skupini dr. Antona Gregorčiča, ker je bil v stranki neodjenljiv samodržec, v deželnem zboru pa uslužen hlapec italijanskih liberalcev. Proti nam so bili seveda tudi še naprednjaki,

* Dr. H. Tuma, Po severni steni Triglava. Planinski vestnik I. XVI. 1910. Str. 182 in 191.

kmetijci in socialisti. Sklical sem volilni shod v južnem, delavskem delu občine Podgore. Prostorna Bregantova dvorana je bila natlačena. Uvidel sem takoj, da so se socialisti dobro pripravili; postavili so kar z vzkliki svojega predsednika, ki je dal besedo dr. Tumi. Dr. Tuma je govoril nenavadno ognjevito, brezobzirno je napadal novostrujarje in »krtačil« mene, očitajoč nam vse napake, krive poteze, zamujene priložnosti in druge javne grehe, ki jih je dr. Gregorčič res zagrešil ali mu jih je dr. Tuma obesil. Jaz sem se čudil govorniku, ki je streljal ne mimo tarče, ampak v nasprotno smer. Ko je dr. Tuma končeval svoj govor s pozivom, naj se volivci ne dajo begati od klerikalcev in drugih buržujev, ampak strnjeno volijo samo socialistične kandidate, je žel komaj srednje priznalno ploskanje. Proti njegovemu predlogu, naj se shod zaključi, češ da je vsa volilna zadeva izčrpno pojasnjena, sem se dvignil jaz in zahteval besedo. Predsednik se je otepal, toda večina zborovalcev — socialistov me je podprla, da sem mogel odgovoriti kar lahko in nemoteno. Najprej sem se spravil na navzočega dr. Tumo in mu očital javno varanje lastnih somišljenikov, ko je hotel natvesti vse politične grehe dr. Antona Gregorčiča nam političnim začetnikom in novincem, ki smo se dvignili prav proti Gregorčičevi politiki. Ta moja ugotovitev je vžgala poslušalce. Pogumno sem nadaljeval, pomilujoč socialiste, da se je v njihove vrste vrnil izobražen mož, ki se javno krega z resnico, in izrazil sem bojazen, da bo on, ki je že prebredel vse druge stranke, hotel zlesti tudi v našo najmlajšo goriško stranko. Tiho je izginil dr. Tuma. Tako zabavnega političnega shoda nisem doživel ne prej ne poslej!

Spričo omenjenih osebnih doživljajev in drugih opazovanj smatram tudi dr. Tumov napad na pesnika Simona Gregorčiča za dejanje, ki gre na rovaš dr. Tumove posebne duševnosti, njegove samozaverovanosti in nezanesljive pomljivosti. Zato se mi zdi osebna krivda pokojnega dr. Tuma dosti manjša kakor je krivda izdajatelj in urednika dr. Tumove knjige »Iz mojega življenja«, ki so spravili v javnost tako sramotilne žalitve pesnika Simona Gregorčiča, ne da bi poizvedovali pri tolikih še živečih sodobnikih obeh pokojnikov, če je sploh kaj in koliko resnice v očitkih, ki so že sami po sebi nedostojni in neverjetni. Zato pričakujem, da popravijo toliko krivico, storjeno Simonu Gregorčiču, najmilejšemu ljubljencu vsega slovenskega naroda, s primernim opravičilom v vseh prodanih in neprodanih izvodih dr. Tumove knjige.

*

Dostavek. Ta razprava je napisana po predavanju, ki sem ga imel na povabilo društva »Soče« 1. mal. travna letos. Med poslušalci je bilo mnogo Goričanov (in celo gospá z Gradišča), ki so osebno poznali pokojnega pesnika in moje ugotovitve odo-

bravali in izpopolnili. Posebej se zahvaljujem g. Jakobu Rojcu, ki je takrat sam od sebe podal in kasneje na mojo željo napisal naslednjo izjavo:

I z j a v a.

Pokojni g. dr. Henrik Tuma je napisal v svoji knjigi »Iz mojega življenja« na strani 262. naslednjo žalitev o pokojnem pesniku Simonu Gregorčiču:

»Kakor epilog k mojim spominom na Gregorčiča pa je bil tale dogodek, ki se je primeril že po italijanski okupaciji. Imel sem opravka na Gradišču in videl po vasi letati raztrganega mladeniča, očitno bebca. Vprašal sem podžupana, ki me je spremljal, kako da puščajo letati po vasi umobolnega človeka. Pojasnil mi je: To je nezakonski sin pesnika Simona Gregorčiča in ga nočemo internirati iz spoštovanja do pesnika.«

Podpisani izjavljam, da zgoraj navedeni odstavek v dr. Tumovi knjigi »Iz mojega življenja« ne odgovarja resnici, kar je razvidno iz sledečega:

1. Bil sem na Gradišču učitelj od 1. septembra 1905 do 26. septembra 1920.

2. Od leta 1912 do italijanske okupacije podžupan občine Gradišče-Renče.

3. Vsled razpusta občinskega odbora v Renčah po italijanski okupaciji imenovan od generalnega civilnega komisarijata v Trstu kot ud v občinski odbor občine Renče-Gradišče, katero mesto sem zasedal sam za občino Gradišče do premestitve v Dornberg, to je do 26. sept. 1920.

Iz tu navedenih podatkov je jasno, da so mi bile vse razmere na Gradišču kot učitelju in podžupanu natančno znane. Zato izjavljam, da v času mojega službovanja na Gradišču nisem poznal nobenega bebca niti med učenci v šoli, niti med občinarji in tudi nisem nikoli slišal od občinarjev, da bi imel Simon Gregorčič kakega nezakonskega sina bebca.

Dr. H. Tuma pravi tudi v omenjenem odstavku, da se mu je primeril ta dogodek na Gradišču po italijanski okupaciji in da mu je o tem Gregorčičevem bebcu pripovedoval gradiški podžupan. Iz prej navedenih mojih podatkov je pa razvidno, da sem bil podpisani zadnji gradiški podžupan in tudi po italijanski okupaciji še vedno ud v odboru občine Renče-Gradišče. Pripominjam tudi, da sem bil osebno dobro poznan z dr. H. Tumo, na Gradišču ga pa nisem nikoli srečal. Radoveden sem pa, kateri bi bil tisti »podžupan«, ki je spremljal po italijanski okupaciji dr. H. Tumo po Gradišču in mu povedal to nesramno laž ter napravil veliko krivico pok. pesniku Simonu Gregorčiču.

Toliko v zaščito pokojnega pesnika Simona Gregorčiča, kateremu se je pod mojim predsedstvom »Pevskega in bralnega društva« na Gradišču, ki ga je bil ustanovil pesnik Gregorčič, vzdalo dne 23. junija 1912 na vikariatsko hišo na Gradišču lepo spominsko ploščo ob ogromni udeležbi pesnikovih častilcev, katero so pa v času svetovne vojne uničile italijanske granate.

V Ljubljani, dne 6. aprila 1939.

J a k o b R o j c,

šolski upravitelj v pokoju in bivši podžupan na Gradišču.

Vse izvirne v tem spisu priobčene listine izročim tukajšnji licealni knjižnici, kjer se že hranijo Gregorčičevi rokopisi in drugi nanj se nanašajoči spisi.

NARODNOST V UMETNOSTI

Po svetu se izživlja volja narodov, ki hoče vtisniti pečat narodnosti vsemu delu, posebno ustvarjanju. To je prav, vendar pa grozi ravno s te strani velika nevarnost. Pokazalo se je namreč, da ponosni govorniki narodne umetnosti, ki naj raste iz domače grude, razumejo pod besedo narodna umetnost le delo s poudarjeno domovinsko tendenco, le delo z narodnimi motivi prepleteno, razumejo le kopiranje narave, torej delo, ki ne zahteva nikakih duševnih naporov.

In vendar vemo, da je umetnik v prvi vrsti živeč človek, ki vidi globlje kot drugi, ki odgrinja zavese novih duhovnih žarenj, katerih drugi ne morejo in ne znajo razločevati. Če hoče umetnost biti umetnost, mora ostajati v svojih temeljih ustvarjajoča. Narodni motivi, pa tudi narava ne morejo in ne smejo biti umetniku gola predloga za suženjski odtisk. Narava mora biti umetniku le regulatorka. Vprašajte prave umetnike, kako jo rabijo. Model, je dejal francoski slikar Renoir, model je tu samo za to, da me podžge in mi dopusti, da si drznem napraviti stvari, do katerih bi drugače nikdar ne prišel.

Pravo ustvarjanje ima seve nujno nek univerzalen značaj, oblikovanje splošnih resnic, ki pa nikakor ne uničujejo narodnostne pogojenosti kake umetnine. O tem je takole svoje čase zapisal Ivan Cankar: »Vsaka doba, vsak narod in vsak posamezen človek ima svoje posebno, le tej dobi, temu narodu in človeku lastno hrepenenje. Cilj je eden, cest pa je tisočero; lepota je eno, glorio pa poje tisočero jezikov.«

Našo mlado, predvsem likovno umetnost neprestano pitajo časopisni kritiki s tujci in potujčenci, češ, da se love za francoskimi, hrvaškimi in ne vem še kakšnimi vzori. Vse mogoče izme vidijo v njih delih, le tega, kar je v resnici v njih slovenskega duha, ne vidijo. Gledajo pač z zavezanimi očmi, kot so svoje dni gledali Groharja, Jakopiča, Petkovška. Prav te odlično narodne umetnike so imenovali tujce, monakovce, parižane, dekadente in kar je še bilo takrat umetniških grehov. Onega tajnega, a v vsakem umetniku tako mogočnega vpliva domače grude, ni nihče opazil. Na vsak način so hoteli videti v njih delih le internacionalnost. Danes nihče več ne dvomi, da so Grohar, Jakopič, Petkovšek kot internacionalci še bolj nacionalni. Tako je vedno, resnična človeška umetnost raste vedno iz narave, iz narodne in socialne sredine in krepí njeno misel.

Po smrti genialnih primitivnih flamskih slikarjev, Huberta in Jana Van Eycka, se je zdelo, da se je skrilo umetniško sonce flamski zemlji za vselej in da bo vsa svetloba odslej žarela

edinole iz Italije. Vse je hitelo učiti se na jug v sončno Italijo. Več kot sto let je bila, kljub vsem prizadevanjem, renesansa Flamcem le razkošna cvetka, ki je zabredla v mračni gozd. Sad tega stoletnega čakanja, prizadevanja in učenja v tujini pa je bil Peter Pavel Rubens, najbolj flamski od vseh Flamcev. Ni se bal, da izgubi svojo narodno osebnost s tem, da si je prilastil nešteto tujih oblikovnih prvin. Le-te so mu služile k večji sili, večjemu lesku narodnostnega pečata v njegovih delih.

Zares, samo ustvarjalna nezmožnost in kič sta kozmopolitična in internacionalna, brez vsake primesi narodne kulture. Njuno bistvo namreč je lahkota in, kar je splošna lastnost, težnja po dopadenju, zunanjih, malenkostnih ljudi po vsem svetu. Težnja zadovoljevati sebe in druge z lahkoto, z lažjo, bleskom, laskanjem, salonskostjo, sentimentalnostjo, je lastnost, ki jo najdemo pri nekaterih ljudeh v vsakem narodu. To so zares znaki internacionalnosti tudi med umetniki.

Narodnost ni nek poraben znak, ki ga v ustvarjanju porabim ali ne porabim, ni nekaj zunanjega, rekvizit, ki je podvržen programu, časovni modi ali muhastemu občutju, ampak je z osebnim življenjem človekovim neločljivo spojena zvestoba do samega sebe, zvestoba do človekove določenosti in pogojenosti. Čim zvestejši sem do svoje osebne celote, tem bolj sem zvezan tudi z njegovimi koreninami. Zvestoba je prevzem vsega svojega bitja, od vrha do korenin, zvestoba je enovita moč, ki tako prepaja skupnost, da je zunanost le njen odraz.

Vprašanje narodnosti umetnikove mora biti, kot pravi češki kritik F. K. Šalda, vprašanje njegove notranje moči in sile, vprašanje dramatične sile njegovega upanja, konec koncev vprašanje pesnikovega, umetnikovega heroizma. Biti naroden v ustvarjanju se pravi, prostovoljno vzeti nase breme resnice in njeno trpljenje, pomeni viteštvo in plemenitost duše, ki si je izbrala prostovoljno za delež trpkost, pomeni viteštvo duše, ki je dala vsemu negotovemu, problematičnemu, temnemu in zaničevanemu prednost pred sladkostjo, ugodjem, eleganco in ljubeznivostjo, zakaj hrepeni preorati in presejati njivo življenja. Narodnost v umetnosti je povsod tam, kjer je drznost nove lepote, kjer je heroična volja umetniškega značaja, ki brez strahu prenaša krono tradicije na čelo čustev, izrazov in oblik doslej neznanih, preziranih in premalo cenjenih.

Vsak resnični tvorec ljubi svoj narod. Prav v tej ljubezni do naroda pa korenini tudi njegova velika ljubezen do njegovega lastnega umetniškega sna, kateremu sledi vdano, z neupogljivim junaštvom in žrtvijo.

Vemo, da pride čas, ko bo potrjeno, da so le-ti zadnji pravi predstavniki naroda, pravi ustvarjalci resničnih narodnih vrednot.

SODELOVANJE KATOLIČANOV

Slovenecm že znani francoski kulturni delavec Pierre-Henri Simon je l. 1936 izdal knjigo „Les catholiques, la politique et l'argent“. Iz nje (str. 206—211) priobčujemo načelne poglede na sodelovanje katoličanov z nekatoličani, ker je to eno najbolj perečih notranjih slovenskih vprašanj.

Kolikor bo v naši moči, bomo ohranili svoje roke čiste v nečistem svetu, in okoli sebe razširjali pravičnost. In prav to je hotel papež naznačiti, ko je priporočal vernikom na prvem mestu katoliško akcijo. Toda ali smo papeža vedno dobro razumeli? Poznam vernike, polne najboljših namenov, ki je zanje katoliško delovanje nek napor osebnega izpopolnjevanja v katoliškem okolju (ta večni duh zaprtosti!), ne pa napor pridobivanja v vsem družbenem okolju. In če imamo še vedno vernike in pobožne ljudi, ki jim katoliško delovanje predstavlja predvsem organizacijo malih zakristijskih vojskâ proti brezverskim liberalcem, ne pa razsvetljevanje krščanskih zavesti in dajanje prednosti moralnemu stališču vselej in povsod, potem bi morali obupati nad mislijo, da bi katoličani prevzeli kdaj v tem velikem bolnem ljudstvu vplivno in odredilno vlogo, ki jim jo določa njihovo poslanstvo.

Naša prva naloga ni polemična, ampak apostolska, kar je nekaj čisto drugega. Še več, stopiti moramo tudi v druga področja, ne samo v področje golega apostolata. Če je katoliška akcija še tako odlična, in četudi ji moramo dajati prednost, ne sme zadoščati le sama sebi in ne sme izključevati še nekega drugega načina delovanja v globino. Dve stvari je treba upoštevati: prvič, da živimo v svetu, kjer notranji nered, napake njegove zgradbe in njegovega duha nalagajo skrb in odgovornost prav vsej družbeni skupnosti (saj so beda, brezposelnost, vojna in dehumanizacija za mnoge posledica splošnega družbenega nereda); in drugič, da nobena izmed skupin, ki dejanski sestavljajo skupnost, kateri pripadamo, — katoliška skupina ni med njimi nič izvzeta — ne more sama uveljaviti potrebnih zdravilnih sredstev in sama s svojimi sredstvi prevrniti trdnjave nasilja, ki je zgrajena v modernem svetu. V tem redu ni mogoče nič storiti brez sodelovanja ne samo vseh kristjanov, temveč tudi ne brez sodelovanja verujočih z neverujočimi.

Ne mislim sicer vseh neverujočih, ne mislim namreč tistih, katerih življenjska filozofija in metode bi nasprotovale temeljnim krščanskim položajem, pač pa mislim tiste, ki sicer ne izpovedujejo krščanskih dogem, vendar pa spoštujejo človekovo osebo in po naravi izvršujejo krepostna dela pravičnosti in

človekoljubja. Taka združevanja pa bodo onkraj sleherne dogmatične diskusije in gorečega apostolata, izven vsake versko-kulturne politike, kajti vse to je področje katoliške akcije. Taka združevanja bodo ostro ločena od nje; njihov namen namreč ni razširjanje krščanstva, ampak socialno uresničevanje pravice, najprej teoretično premišljanje, ki ga bo pripravilo, potem pa preučevanje in preskušanje tehničnih sredstev, ki ga bodo izpeljala.

Ali naj se Cerкви zvesti verniki takemu združevanju odtegnejo? Narobe modrijani svetujejo; Bodimo previdni. Jaz pa pravim, da bi se to reklo prevzeti nase brez resnega razloga najhujšo izmed odgovornosti. Brez resnega razloga pravim, kajti ta drugi način delovanja ne izključuje katoliške akcije, poleg tega pa tudi ne more spraviti v nevarnost vere tistih, ki v njem sodelujejo, saj je duhovna baza takega sodelovanja v mišljenju nekristjanov prav to, kar je po smislu krščansko. In najhujšo odgovornost pravim, kajti to bi se reklo odtegniti se nujnemu pogoju za uspešno ustvarjanje skupne blaginje, to bi pomenilo izključiti krščansko inspiracijo od duhovne in snovne obnove tega sveta.

Človekova oseba ima na razpolago tri možnosti sodelovanja.

Celotno (ali totalitarno) sodelovanje je tisto, ki zajame vsega človeka v celotnem nazoru o človeku in svetu. To je najpopolnejše sodelovanje, toda mogoče je le v skupnosti, ki jo oživlja isto verovanje. Katoličan ga more izvrševati le v Cerкви, ne pa v družbi, ki je duhovno razdeljena.

Drugo sodelovanje je liberalistično, ki zanj ne obstaja resnica, ampak le različni relativni vidiki; v njem pride do soglasja tako, da posamezniki z vednostjo vseh opuščajo ali celo izdajajo svoje bistveno verovanje. Tako sodelovanje je vedno slabo in obsojanja vredno.

Tretje in končno sodelovanje je množinsko ali pluralistično; ljudje, ki so postavljeni v naravno skupnost in ki so duhovno različno usmerjeni, lahko sodelujejo tako daleč, dokler je njihova smer skupna, ne da bi kaj popustili bodisi v svojih nalogah in v svoji resnici, ker z njimi ohranijo polnost svoje vere, bodisi v ljubezni, ker sprejmejo čim več naravne vzajemnosti, bodisi v pravičnosti, ker ne opustijo ničesar, s čimer ji morejo služiti. V duhovno razdeljeni družbi je to edini način sprejemljivega in učinkovitega sodelovanja. Katoličani se ga ne smejo bati. Naj v gnilem in krivičnem svetu oni prično glasno premišljevat o pravici, potem pa naj načno pogovor z vsemi ljudmi, ki so dobre volje: mislim, da je prav tu zadnji up tega sveta in največje upanje Kristusove Cerkve.

POLJSKA POLITIKA

Poljska je vodila po svetovni vojni politiko, polno protislovij. Bila je zaveznica Francije, hkrati pa prijateljica Nemčije; zaveznica Romunije in prijateljica Madžarske, ki ju medsebojno nič ne družijo; vse do nedavnega je bila v simetričnih odnosih do Rusije in Nemčije, ki sta si najbolj nasprotni sili v Evropi. Sodelovala je z Nemčijo pri delitvi Češkoslovaške, toda nekaj mesecev zatem so se vršile velike demonstracije proti Nemčiji po vsej Poljski. Tudi balkansko-podonavske države vodijo politiko »dvojnih zvez«, namreč politiko ravnovesja, opirajoč se zdaj na eno, zdaj na drugo silo. Toda nobena ni toliko omahovala, nobena ni tolikokrat spremenila smeri kot ravno Poljska.

Gotovo je najvažnejši razlog za to politiko zemljepisni položaj dežele. Od 5529 km državnih mej ima Poljska 2035 km meje z Nemčijo, čemur lahko danes prištejemo še 984 km slovaške meje. Meja proti Rusiji znaša 1400 km. Ta položaj je skrajno neugoden, morda najbolj v vsej Evropi. Čeprav je ena največjih držav na celini, se Poljska ne more razmahniti na nobeno stran. Uklenjena je v rusko-nemški obroč in še edini 74 km široki dohod do morja je sporen. Vrh tega ima Poljska samo eno naravno mejo — Karpate na jugu. Vsa ostala dežela je po večini nižina ali nizko gričevje. Edino močvirja na vzhodu delajo mejo varnejšo. Da si utrdi svoj ogroženi položaj, mora Poljska stremeti po razširjenju svojega ozemlja na Baltik. Gdansk, ležeč ob ustju Visle (ki je glavna poljska reka in os njene strateške obrambe) ji ovira vsako svobodno trgovanje in Gdinja ga ne more nadomestiti. Zato bi morala Poljska zavzeti baltske države, ali vsaj dobiti v njih prevladujoč vpliv. Druga pot bi bila ofenziva proti Rusiji. Poljska je poskusila obe, toda vselej zaman, kot nam bo pokazal sledeči pregled.

Vse od svojega rojstva je vodila Poljska »imperialno politiko«, toda svojega kritičnega položaja ni mogla izboljšati. Leta 1920. je poizkusila od Rusije odtrgati Ukrajino, Kavkaz, Georgijo in Armenijo, da bi z njimi ustvarila blok med Nemčijo in Rusijo. Ekspedicija pa se je ponesrečila in boljševiški protitudarec je Poljsko skoro uničil. Na Baltik je bila pot zaprta, Nemčija je zahtevala nazaj »koridor« (ki ima poljsko prebivalstvo), Litva pa Vilno z okolico. Na jugu je Češkoslovaška zapirala pot do donavske kotline. Zato se je Poljski mogla odpreti pot šele po ponovni okrepitvi Nemčije, kakor je to čudno slišati. Studnicki, nemško usmerjeni poljski politični avtor, je l. 1935. napovedal sledeči razvoj: »Ko se notranje okrepi, si bo Nemčija priključila Avstrijo, nato Nemce na Češkem. Naslednji najvažnejši problem bo Trst, ki je z nemškim ozemljem mnogo tesneje povezan kot pa Gdansk.« Če je hotela Poljska voditi lastno imperialno politiko, je morala mirno gledati polom francoskega sistema v Srednji Evropi na najvažnejših mestih: v Avstriji in v Češkoslovaški.

Kmalu pa so se pokazala notranja nasprotja te poljske imperialne zamisli. Meje z Nemčijo so se podaljšale za »svobodno« Slovaško. Zaradi sodelovanja z Italijo je Nemčija pustila Trst in se usmerila v Podonavje. S »češkoslovaško« avtomobilsko cesto si je ustvarila pot za direkten napad proti Ukrajini. Pri tem more računati na nezadovoljstvo tlačenih poljskih manjšin, zlasti Ukrajincev. Kljub okupaciji Tješina in skupni poljsko-madžarski meji je most do Podonavja, Slovaška, v nemških rokah. Z ultimatom marca 1938 je skušala Poljska

navezati nase Litvo, ki predstavlja zanjo obrambo in izhod na morje. Toda Nemčija potrebuje Litvo za vsako akcijo v smeri Rusije in je takoj odbila poljski poizkus. Tako je Poljska ostala skoro praznih rok.

Kljub vsem preokretom je poljska politika osnovana torej na sledečem: Če hoče uiti nemško-ruskemu obroču, mora razširiti svoje lastno področje na račun Nemčije ob Baltiku, ali Rusije v Ukrajini. Sama tega ne zmore. Če se opre na Rusijo proti Nemčiji ali obratno, tudi ne doseže ničesar. Zato mora ostati v ravnotežju med obema in se nasloniti na tretjo silo (Francijo ali Anglijo), ali pa zbrati okrog sebe vse manjše države na evropskem Vzhodu. V smislu teh dveh možnosti je tekla poljska poveljna politika.

Poljsko je ustvarila francoska imperialna strategija. Anglija je bila nasprotna, ker ni želela francoske prevlade v Evropi. Dokler je ta nadmoč trajala, je Poljska kot zvesta zaveznica sklepala samo take zveze, ki so se skladale s francoskim obrambnim sistemom. Ko se je leta 1926. Nemčija zblížala z Rusijo, je postala Poljska odločilnega pomena za ohranitev versajske zgradbe. Vsaka s svoje strani sta se ji tedaj približali Anglija in Italija. To je bil ugoden položaj za začetek samostojne politike v smislu iskanja ravnovesja med velesilami. Očitno je storila to Poljska šele leta 1934., z začetkom novega nemškega dinamizma. V dobi 1922—1932 je vodil minister Zaleski mirno, zmerno zunanjo politiko. Brž ko je Francija izgubila prevlado v Evropi, je začela Poljska (pa tudi šibkejšje države, n. pr. Romunija) igro uravnovešanja. Pohlevna politika Zaleskega se je umaknila če ne silnejši, pa vsaj glasnejši politiki polkovnika Becka.

Dne 25. julija 1932 je podpisala Poljska za tri leta nenapadalno pogodbo z Rusijo, 26. januarja 1934 pa je bila sklenjena nemško-poljska pogodba, s katero je Poljska mnogo pridobila. Vsaj začasno si je zagotovila koridor in nedotakljivost Gdanska. Prišla je v ravnovesje med Rusijo in Nemčijo in postala neodvisna od Francije. Odslej je obstajala poljska taktika v podpiranju nemških akcij proti Avstriji in Češkoslovaški, da bi se mogla udeležiti delitve plena. Češkoslovaški je bila Poljska od vsega početka sovražna. Ločilo ju je vprašanje Tješina, ki ni le zelo pomembno rudarsko in industrijsko središče, temveč tudi most proti Madžarski in Podonavju. Kot glavna sila Male zveze je imela Češkoslovaška prevladujoč položaj v Podonavju, zlasti kot industrializirana dežela. S tem je zapirala Poljski pot. Zaman so Francozi skušali zblížati obe državi. Poljska se je raje zvezala z Madžarsko in tako pomagala razrušiti Malo zvezo.

Politika omahovanja je značilna za manjše in srednje države, ki ne morejo voditi lastne politike. Anglija vodi svojo politiko ravnotežja nekako zviška, male države pa iz slabosti. Kadar prevladuje ena velesila, se ji podredijo, kadar vlada ravnovesje med dvema velikima silama, se postavijo v sredo med obe. Kolikor dalje traja ravnovesje, toliko težje je ohraniti tako politiko. Treba se je nasloniti na tretjo silo. Ob ravnotežju med Nemčijo in Francijo so se male države naslonile na Anglijo. Poljska med Rusijo in Nemčijo pa je skušala ohraniti ravnovesje tako, da bi razširila svojo lastno osnovo z zavojevanji ali pa z zvezami. Kadar koli se je spremenilo razmerje sil v Evropi, je Poljska naglo reagirala. Anšlusu je sledil poljski ultimat Litvi, ki naj bi ustvaril tesno sodelovanje obeh držav. Od marca (Anšlus) do septembra (prva delitev ČSR) je poizkušala Poljska na svojo pest ustvariti slovečo os Baltik—Črno morje. Diplomacija in generalni štab sta napenjala vse sile, toda zaman. Baltske države so ohranile svojo politiko ravnovesja med Poljsko in Nemčijo, poljski poizkus se je že vdrgič ponesrečil.

V septembru je Poljska pričakovala, da bo prišlo do spopada med Nemčijo in Češkoslovaško. Zato je bila pripravljena, nekoliko spre-

meniti svojo politiko. Ostala je sicer nevtralna, toda nenadno je razpustila sejm (parlament), izvoljen leta 1935. in obljubila nove volitve. To je pomenilo, da hoče vlada spričo novega mednarodnega položaja dati mesta demokratski opoziciji. Toda, ko se je pokazalo, da bo Zapad češko vprašanje reševal enako kot avstrijsko, namreč brez vsakega odpora, je vlada objavila, da se bodo volitve vršile po volilnem zakonu iz leta 1935. S tem pa je postala razpustitev sejma brezpomembna. V začetku te krize je torej Poljska mislila spremeniti svoje stališče, toda dogodki so jo potisnili v staro smer.

Dne 1. oktobra je Poljska zavzela tješinsko pokrajino. Namesto, da bi si s tem odprla pot v Podonavje, je samo povečala nemško-poljska nasprotja. Preko podložne Češkoslovaške je Nemčija pripravljala svojo ofenzivo proti Ukrajini, torej predvsem proti poljski Ukrajini. Dne 19. oktobra je Beck zaman skušal pridobiti romunskega kralja za delitev Podkarpatske Rusije. Romunija ni želela podaljšati svojih mej z Madžarsko. Nemčija pa se je temu načrtu odločno uprla in »Berliner Börsen Zeitung« je pisala 10. oktobra, da bi ta poskus le »obnovil politiko, ki se je pravkar ponesrečila Beneševi Češkoslovaški«. Razočarana Poljska se je zato zblížala z Rusijo in podpisala 28. oktobra pogodbo. To ni pomenilo, da je opustila politiko ravnovesja. 5. januarja je šel Beck v Berchtesgaden, noseč s seboj pogodbo s Stalinom, da bi se mogel čim ugodneje pogoditi s Hitlerjem. Kljub novi pogodbi pa se je poljsko-nemško razmerje vse bolj slabšalo. Dne 29. januarja je potoval von Ribentropp v Varšavo in skušal pridobiti Poljsko, da pristane na nemško ofenzivo proti Ukrajini, toda ni uspel. V tem času je začela Anglija utrjevati in razširjati svoje trgovske zveze z evropskim jugovzhodom. Nemčija, ki nima kapitala in mora izvažati, je takoj opustila ukrajinsko podjetje in se skušala zblížiti z Rusijo. Hkrati pa je začela novo ofenzivo »zaradi položaja nemških manjšin na Poljskem in Madžarskem«. Toda Anglija je bila dosledna in je poslala trgovskega ministra Stanleya v Rusijo, na jugovzhod in v nordijske države, da bi mogla prisiliti Nemčijo h gospodarskemu (in s tem tudi političnemu) kompromisu.

Spričo te oslabitve Nemčije je Poljska odgovorila na zahteve nemške manjšine in »svobodnega mesta« Gdanska z velikimi protinemškimi demonstracijami po vsej državi. Hkrati se je začela bolj in bolj opirati na Anglijo. Dne 4. marca je prišel v Varšavo romunski zunanji minister Gafenco. Zdaj je Romunija pristala na delitev Podkarpatske Rusije ter na poljski načrt, da se ustvari (z angleškim kapitalom) gospodarska zveza Visla—Donava, kar neposredno nasprotuje nemškemu sistemu Ren-Majna—Donava. Spričo nevarnosti, da nastane obrambni blok Poljska—Romunija—Madžarska, je morala Nemčija naglo in brezobzirno delovati. Dne 15. marca je zavzela Češko in ustanovila »svobodno« Slovaško, 19. je silno povečala svoj gospodarski vpliv v Romuniji, 22. ji je morala Litva odstopiti Klajpedo z Memlom, preko katerega gre 90 % litvanske trgovine. Tako ima Nemčija Litvo v rokah, Poljska je spet odrezana od Baltika. Skupna poljsko-madžarska meja je takoj spet izgubila svoj pomen, kajti silno izpostavljeni Madžarski je moglo poljsko prijateljstvo služiti predvsem za ugodnejša pogajanja z Nemčijo. Romunija se je v stiski oprla na Anglijo, Poljska pa je še nekaj časa omahovala, dokler se ni morala tudi ona pridružiti obrambni zvezi.

*

Zunanja politika je tesno povezana z notranjo, zato moramo bežno pregledati tudi notranji sestav Poljske. Poljska je zelo podobna donavsko-balkanskim državam. Združena iz pokrajin, ki so pripadale prej Avstriji, Nemčiji in Rusiji, kaže velike pomanjkljivosti: nerešeno agrarno vprašanje, pomanjkanje kapitala, nizko stanje proizvodnje

(razen v Gornji Šleziji) ter kompaktno naseljene narodne manjšine. Ta vprašanja bi mogla Poljska rešiti le v resnični demokraciji. Toda na žalost je vstala iz vojne, zaradi česar so vodstvo obdržali vojaki. Do leta 1922. je diktator Pilsudski skušal priključiti Ukrajino. Po porazu je diktatura padla in se umaknila zgolj formalni parlamentarni vladi, ki si še ni upala načeti agrarnega in manjšinskega vprašanja. To nesposobnost so pokazali vsi »agrarci« v donavsko-balkanskih državah, kjer je kratki dobi formalne demokracije sledila cela vrsta državnih udarov (Romunija, Bolgarija itd.). Leta 1926. je Pilsudski spet prevzel oblast in dal državi neko trdnost, ki pa vprašanj še vedno ni rešila, temveč le potlačila. Zmaga Pilsudskega je pomenila konec parlamenta, pa tudi poraz kmečkih in delavskih strank in zmago veleposestnikov ter višje buržoazije.

V gospodarskem pogledu je Poljska še zelo neenotna. Poleg visoko razvite Šlezije ima čisto zanemarjene pokrajine. Industrijska proizvodnja se opira na slabo razvito poljedelstvo in tako zaostaja celotno gospodarstvo. To močno vpliva tudi na zunanjo politiko in ji jemlje učinkovitost, ker država svojih zahtev ne more zadostno podpreti. Stari polkovniki so začutili, da jih razmere prehitujejo. V letu 1936. so se vršila velika kmečka protestna gibanja in novembra je vojska vnovič prevzela oblast (maršal Rydz Smygli). Spet so skušali ustvariti zvezo z ljudstvom. Polkovnik Koc je začel ustvarjati »tabor narodne edinosti«; pozneje se je moral umakniti Skwarczinskemu. Tako si je režim prisvojil obe klasični orožji diktature: državni aparat in neko privrženost med masami.

Od 41 milijonov državljanov je po uradni navedbi 68 % Poljakov, 7 milijonov Ukrajincev, ki živijo skupaj na 138.000 km² (tretjina države), je skoro brez vseh pravic. Velika je tudi nemška manjšina, ostale so manj nevarne. Napetost med državo in manjšinami, revščina in zatiranje, to so faktorji, ki lahko vsak dan sprožijo usodno krizo. 99,1 % zemljiških posestnikov ima 52,7 % zemlje, 0,9 % (veleposestniki) pa 47 %, torej skoraj polovico! To združuje vladajoče poljske kroge v isti zamisli zatiranja in diktature. Pod navidezno močjo skriva sedanji režim velike slabosti. Da tudi zadnji dogodki niso dosti spremenili, kaže Korfantyjev primer. Korfanty je kmečki sin iz Gornje Šlezije, ki je po svetovni vojni zanetil vstajo v tej pokrajini in jo držal, dokler ni izsilil plebiscita, s katerim je bogata pokrajina pripadla Poljski. Korfanty je postal naroden junak in vpliven politik. Kot voditelj krščansko demokratske opozicije je živel zadnja leta v emigraciji. Dne 27. aprila se je vrnil, da pomaga ogroženi domovini kot Witoš in drugi vodje opozicije. Čez dva dni so ga zaprli in ga do danes niso izpustili. Za vzrok navajajo neko tožbo iz leta 1924, kjer je že državni pravdnik potrdil Korfantyjevo nedolžnost. 68 letni narodni junak bi doživel drugačno usodo, če bi ne bil opozicionalec.

Trgovinska bilanca Poljske je dovolj uravnovešena, tako da ni preveč odvisna od Nemčije. — Na denarnem trgu je Poljska odvisna od tujine. Od 5,4 milijard zlotov dolgoročnih državnih posojil je 3,1 milijard tujega kapitala, od tega 37 % ameriškega in 20 % francoskega. Zadnji dogodki bodo močno povečali angleške kredite.

Sklenimo račun: Oba poljska poskusa, da ustvari neodvisno fronto na Vzhodu, sta se ponesrečila, saj ni mogoče vzdrževati osi med kladivom in nakovalom. Poljska je morala opustiti svojo omahujočo politiko in se pridružiti obrambni zvezi. Če bi bila to storila že prej, bi bil evropski razvoj dokaj drugačen.

Janez Gradišnik.

Prežihov Voranc. Požganica. Roman iz prevratnih dni. Naša založba 1939.

To najnovejše delo pisatelja, piščočega danes pod gornjim psevdonomim, čeprav je dajal na svetlo pod pravim imenom svoje prve povesti in izdal celo zbirko novel, nam odkriva dve dragoceni vrednoti. Prva je estetska, druga socialna. To je redek dar, ne samo v našem slovstvu, temveč nasploh v literaturi. Vrednost njegovega romana je še večja zato, ker je zagrabil v njem eno najbolj bolečih poglavij naše polpretekle zgodovine — dobo prevratnih in plebiscitnih let na Koroškem. O tej dobi nimamo prave zgodovine, kvečjemu nekaj prigodniških in spominskih spisov. Zato ne vemo, kaj je bilo vzrok te naše narodne nesreče. Mnogo obdolžitev so izrekli poklicani in še več samozvani sodniki, toda vse so bile neutemeljene, krivične in večkrat celo hudobne. Prežihov Voranc je, kakor vse kaže, koroški domačin in je doživel dogodke teh dveh usodnih let na Koroškem v najtesnejši zvezi s poglavitnim junakom slovenske koroške tragedije, s koroškim ljudstvom samim. Iz globokega sožitja in vroče ljubezni, a tudi natančnega poznanja gospodarskih, političnih in kulturnih sil, ki so oblikovale in še oblikujejo telesno in duhovno življenje slovenskega Korošca, nam je ustvaril v Požganici pretresljivo epopejo zaleta slovenskega koroškega ljudstva k narodnostnemu in socialnemu vstajenju, ki pa se je zaradi notranje slabosti in zunanjega nerazumevanja sprevrgel v resignacijo in podtalno pričakovanje novega ugodnega trenutka.

O pisateljevi volji, pokazati in odkriti koroški problem ne v razpravi, ali v zgodovinskem poročilu, temveč v umetniški podobi, priča tako simbolni naslov dela kakor tudi iskrena in po večini zmagovita borba z zanimivim, a estetsko krhkim gradivom. Poglavitna zamisel njegovega dela priča, da je hotel umetniško izoblikovati podobo našega poraza na Koroškem. Nosilci zgodbe so mladi sinovi koroških bajtarjev in delavcev, ki so doživeli prevratne dni kot pravo osvobodjenje in so se oklenili svobode kot od pravice poslanske sreče. Toda njihovo pričakovanje se je zlomilo na dveh nasprotnih, v bistvu reakcionarnih silah. Ti sta bili neodločnost in slepota slovenske meščanske politike na Koroškem in v Sloveniji ter trdna povezanost koroške socialno demokratske stranke z nemškim nacionalizmom. Namesto da bi prva svojo revolucionarno prednost v prevratnih dneh okrepila in se trdno zasedrila med stiskanim in obubožanim koroškim delavskim in najemniškim ljudstvom s pravim revolucionarnim dejanjem, to se pravi, da bi razlastila grofovsko zemljo in jo dala najemnikom in socializirala rudnike in tovarne, je cincala med navdušenimi besedami in malodušnimi dejanji. V silnem, a brezuspešnem prizadevanju mrčne Jazbine, da bi si pridobila sončno Požganico, je Prežihov Voranc upodobil zgodbo našega poraza na Koroškem v umetniški, nepozabljivi podobi, a je pokazal še mnogo več — edino pot, po kateri bo mogoče priti nekoč do izgubljene zemlje.

Vse osebe, ki se ženejo za Požganico, so pisatelju posebno pri srcu. Toliko živega ljudstva, tako aktivnega in kljub vsemu človeško simpatičnega in plemenitega težko najdemo v kakšni revolucionarni povesti. Zlasti podoba mladega močivskega Petruha je nepozabljiva in vzbuja v bralcu silno sočutje in ljubezen. Čeprav sili pisatelja velikanska snov bolj k poročanju raznih dogodkov, je umel Jazbinec

vsestransko osvetliti in celo dušeslovno utemeljiti njihovo dejanje in nehanje.

Druga stran koroškega slovenskega življa, tovarniško delavstvo je bilo še vedno zvezano s krvnimi vezmi s kmečko plastjo, toda duhovno mu je bilo odtujeno. Krivda za to ni bila samo v spremenjenih življenjskih razmerah, temveč v raznarodovalnem delu socialno demokratske stranke. Medtem ko najemniški Jazbinci dobro vedo, da je prevrat trenutek, ki jim lahko vrne ugrabljeno zemljo, nima koroško delavstvo druge ideje kakor megleno republiko, za katero se bori v strašni zmoti s fevdalno in tovarniško gospodo zoper Jazbince in njihove slovenske zaveznike. Živa podoba tega sloja je Rožejev Klemen, Petruhov bratranec in sin tovarniškega delavca. Še bolj tragično je to nasprotje v koroškem ljudstvu označil pisatelj v osebi delavca Čarnuhovega Oteja, ubežnika iz Malgajeve čete, ki v boju iz slepe strasti nevede ubije ranjenega Petruha.

Tudi ostali skupini koroškega prebivalstva je pisatelj orisal objektivno in ni njegova krivda, da je na njima našel le malo dobrega in simpatičnega. Morebiti je nemško stran upodobil vendarle preveč črno in je premalo vestno ocenil vzroke nemškega uspeha zoper slovensko misel na Koroškem. Toda to je najbolj boleče poglavje našega narodnega življenja, ki se ga vsi preveč izogibljemo, a ga bomo morali prej ali slej rešiti. Nedvomno bi tudi Požganica pridobila na umetniški moči in življenjski resničnosti, če bi nam pisatelj poskušal orisati še drugačne osebnosti nemškega tabora, kakor so Dudas, Obergast in Granicaterji, in bi nam mogel razložiti psihološke vzroke, ki so tirali koroškega človeka k Nemcem.

Vodilno koroško slovensko družbo je upodobil pisatelj po zasluženju. Tudi nosilci slovenske politične in vojaške oblasti so v romanu očitani objektivno, dasi preskopo. Zlasti Malgaj bi zaslužil natančnejšo psihološko osvetlitev.

Roman razodeva tudi v jeziku in karakterizaciji oseb in dogodkov delitev na zgoraj označene plasti. Matica vsega dejanja je boj trdega rodu iz Jazbine za Požganico. Zato so ostale plasti upodobljene po svojem razmerju do osrednjega dejanja. Če jih riše pisatelj same zase, obnemore njegova oblikovalna sila. Tedaj zaide na nekaterih redkih mestih iz oblikovanja v poročevanje. Toda te pomanjkljivosti je pisatelj obilo povrnil v osebah in prizorih iz Jazbine. Zlasti vsi prizori, v katerih vidimo Petruha, nam ne gredo iz spomina. Tudi opis Jazbine in njenih prebivalcev, paša na Požganici in Karpuhova majniška gromada na njej so mojstrsko orisane.

Prežihov Voranc je s Požganico obogatil naše estetsko in socialno življenje z delom, ki zasluži, da se zamisli nad njim vsakdo, ki hoče spoznati važen del našega narodnega življenja in naše naloge za bodočnost. Delo je po resnosti vsebine in po izvedbi med najtehtnejšimi deli naše povojne književnosti in le pomanjkanje prostora opravičuje ta sumarni prikaz.

Anton Slodnjak.

Kresal, Študent Štefan. Roman. Samozaložba 1958.

Kresalovo delo se mi zdi za naše slovstvene razmere precej zanimiva prikazen. Prvič obseg. Zadnje čase, posebno lansko leto, smo Slovenci pokazali, da nočemo, tudi kar se tiče debeline romanov, zaostajati za velikimi narodi. Dobili smo nekaj debelih bukev, res da po večini dolgoveznih, včasih že obupno dolgočasnih, nemogočih. Tele pa presegajo vse zmogljivosti naših pisateljev — pomislite: »Redek dogodek na slovenskem knjižnem trgu« — kar 716 strani! Ta rekord je treba omeniti zato, ker je reklama ž njim še posebej priporočala knjigo. Naša reklama si marsikaj privoščiti. Nedavno smo n. pr. brali okusnost, da je za denar vse mogoče kupiti, tudi Boga v Trbovljah,

zdaj se spozablja z rekordnim številom strani! Reklamo pišejo v teh primerih pisatelj!

Drugič je zanimivo to, da je delo napisal Rudolf Kresal, o katerem smo bili prepričani, da je pred kakimi sedmimi leti za dobro nehal, ker je bil izpisal iz sebe, kar je imel, in ker tega ni bilo dosti, se že lovil za nabreklo ekspresionistično afektacijo. Takrat namreč za prenehanje še zmerom ni bilo prepozno. Toda ne, Kresal ni bil kakor tisti Cankarjevi fantje, ki povežejo cvetje svojih mladih sanj z rdečim trakom in ga položijo med zaljubljena pisma in druge spomine, da se lotijo drugih opravil, ker so spoznali, da za pesnike niso. Kresal tega ni spoznal in hoče po vsi sili obveljati še naprej. Nietzsche ima za take ljudi zelo primeren stavek, pa ga ne bom navajal, ker je videti trd, brezobziren, dasi ni nič bolj brezobziren kakor življenje samo.

Kresal je torej hotel obveljati in je napisal to debelo stvar, ki jo je ponudil Slovenski matici. Matica mu jo je vrnila in Kresal je vzdignil zastran tega nemalo prahu, kar je tretja zanimivost. Priredil je recitacijski večer, ki naj bi bil protest proti temu dejanju in opozorilo na delo, ki ga je mislil zdaj sam izdati. Radovedneži, ki se poleg tega rajši postavimo na pisateljevo stran kakor na stran samovoljnih literarnih oblastnikov, smo poslušali najprej polemiko, ki je dokazovala, da ni Matični ocenjevalec niti vsebine pravilno posnel, da torej že to dovolj priča, kakšni ljudje odločajo pri nas v literarnih zadevah, pa še pri taki ustanovi, kakršna je Slovenska matica. Polemika je bila literarno in sploh zelo klavrna, kaj pa šele odlomki iz dela! Sentimentalni diletantizem, megla besed, iz katerih je le v neizmernih presledkih švignilo nekaj prenapetih, omlednih podob stvarnosti — vse to te je v polmraku dvorane uspavalo, medtem ko so zdolgočaseni poslušalci drug za drugim kapali na prosto, na bolj življenjsko ulico, med bolj zanimive pogovore resničnih, pa čeprav vsakdanjih ljudi. Človek je tega večera moral dati prav ocenjevalcu, toda zameril mu je, da je skušal pisatelja potolažiti z izjavo, da kaže pripovedni talent, kar namreč ni res. Če je vsebino nekod napačno posnel, ni to v tem primeru nič hudega. Jaz bi kratko malo odgovoril, da je stvar nemogoča, nepreberljiva. Bog varuj, da bi Matica izdajala take stvari. Kakšen hrup bi morali vzdigniti šele naročniki. Tega pa od ocenjevalca tudi ni mogoče terjati, da bi zaradi takega slabega pisanja moral postati nekak slovstveni mučenik, ker pač mora prebaviti od kraja vse, kar mu prinesejo.

Kljub popolnemu neuspehu tega večera je Kresalovo pisanje izšlo. To je četrta zanimivost. Delo samo pa je malo zanimivo, kvečjemu kot slaba podoba povojnega rodu. Govori o študentki Ani, ki je doživela že zgodaj družinsko tragedijo, katero je povzročila očetova brezposelnost. Zdaj ljubi sošolca Štefana, rudarskega sina, ki pa ne zna prav priti do nje, ker je preveč »tribun«⁴ zatiranih. Dekle mu zapelje izprijeni politikantski profesor Zelenec, kateremu skuša držati ravnotežje dobri, pa v službene sponse ujeti profesor Borštnik, zaradi katerega se dekle le reši. Štefan, za katerim ženske kar koprnijo, se zaplete v družino milijonarskih, degeneriranih Šternov, je zaradi sodelovanja z delavstvom zaprt, v šoli izključen in konča v tujski legiji v afriški zemlji, ki da je prijaznejša od domače, ker nikogar ne sili k samomoru. To naj bi bil roman »prepovedane mladosti«, obračun s povojnim časom, s šolo in družbo, ki človeka tlači in izrablja in ki prostemu duhu ne da živeti, ker mu ubija vsako idealno prizadevanje. Ideja torej ni tako nemogoča, če bi ji človek ne očital klavrnega, nezrelega pesimizma, posebno pa klavrne izvedbe! Nekaj opazovanj iz šole, kjer seveda tudi ni brez naivnosti, nekaj iz predmestja, nekaj spominov na mladost se potaplja v brezobličnem morju ekspresionistične prenapetosti, poze, slabe, večinoma nemogoče kon-

strukcije stvarnosti, v morju modrovanja, čustvovanja, skratka v morju sentimentalnih, afektiranih, dolgočasnih besed. Tako na priliko pišejo mladostniki, vsi zajeti v kaos telesnega in duševnega prebujanja: raznivojače se obilje besed, ki so zavešene z nedoločno čustvenostjo, izpod katere se svetlikajo obrisi nekega morda zanimivega sveta, ki pa ga ne moreš prav dojeti in zagrabiti in te le bega.

Življenje se ti kaže na primer tako: »Ani pleše, kakor bi po sobi valovil lahen, vitek oblak temne megle. Ljudje so ukopani. Gledajo. Strme. Ali je mogoče tako plesati? Telesa skoraj ne vidijo. Le pre-gibajoče se, valoveče črte nečesa, begajoče zdaj sem zdaj tja, govoreče, preklinjajoče, proseče. Anina duša pleše, govori, se pogovarja z vsemi, z živimi in mrtvimi, z vsem svetom in nazadnje sama s seboj« (78). Ali: »Otroci so raz sebe prodali hlače ali krilce za groš, da so si kupili debelih žemelj in se potem napol goli tako srečno smejali, kakor bi jim bilo sonce padlo naravnost v naročje. In so v tej čudni sreči, časih trepetajoč od mraza, pobesneli, se zagnali v drevje, lovili mladiče, jim trgali nožice, nazadnje pa, tako iznenada, onemeli, se zastrmeli pred seboj v prahu in blatu ležeča negibna krvava drobna trupelca in se spogledali. Skočili so si v lase, se neusmiljeno stepli, potem zajokali, si mrzlično hiteli umivati okrvavljene ročice, se razkropili in se skrili vsemu temu prekletemu svetu, ki so ga preklinjali že s svojim petim letom« (385—6).

In podobnih zgledov kjerkoli polno. Vsaka stran. Da zapišem v njegovem slogu. Kresalovem. Ki ni noben slog. Ampak afektacija. In sentimentalnost. Nerodnost. Večkrat že smešnost. N. pr. skoraj desetletje zastarelo pisanje stavkov z velikimi črkami, s številnimi klicaji. Papir je pač potrpežljiv. In kakor kaže, tudi bralci.

Peta zanimivost so namreč ti bralci. Sprva sem si mislil o zadevi takole. Take knjige morajo pri naročnikih spodkopati zaupanje v našo knjigo. Morda pa stvar ni tako huda. Nekateri teh so s knjigo zelo zadovoljni, drugim je malo čudna in za dve tretjini prevelika. Meni se zdi to naravnost sijajen uspeh, ker bi takega niti od daleč ne mogel pričakovati. Torej je pisatelj še zmerom lahko zadovoljen. Kjer vidimo mi bolno sentimentalnost, zmedenost, nerazvitost, zaostalost — torej nezdrave ali vsaj slabe, gotovo ne spodbudne stvari, so ti ljudje vendar gledali in doživljali življenje, ki se jim je zdelo le nekam čudno. Kaj hočeš še več? Nekateri izmed njih morda še preživljajo podoben kaos, n. pr. študenti, drugi glede umetnosti niso občutljivi, ampak jim je kar vseč takale sentimentalna vsebina in nejasno pisanje, ki jih ovija z nečim neznanim. In vendar, kljub tem in podobnim izjavam, med katere utegne zaiti tudi priznanje kakega kritika, ki ne more verjeti v odkritosrčnost odklonilne sodbe, kar sem bral pred kratkim ob nekem drugem primeru, kljub taki zadovoljnosti menim, da je prav za prav malo veselo, da take stvari izhajajo. Zakaj ali niso tudi ti preprosti in neizbirčni bralci vredni bolj zdravega, bolj zrelega in vsaj nekaj umetniškega pisanja?

Lino Legiša.

USODA MODERNE UMETNOSTI

Spremembe, ki jih danes opažamo v umetnosti, so se pripravljale že pred stoletji. Ob koncu 18. in v začetku 19. stoletja se prične kulturni razkroj, ki danes prodira povsod in grozi zastrupiti v umetnosti celo njene vire same, najbolj pa ograža njen prvi vir, ustvarjajočo fantazijo. Wladimir Weidle premišluje v knjigi »Das Schicksal der modernen Kunst«* o tem razkroju.

Danes je mogoče videti upad fantazije, somrak fantazije, ki so iz nje vedno izhajali novi ustvarjeni svetovi in žive postave, predvsem v krizi romana. Zlasti po vojni se močno razširi miselna literatura, z njo se nam predstavi predvsem velemesto. Grob časopisni dokument tekmuje z literaturo tudi v romanu, bolje v karikaturi romana — v »montaži«, in tudi zmaga. Spremenila se je substanca romana, oddaljujemo se od del Balzaca, Flauberta, Tolstoja, Dickensa. Bistveno je bilo tu ono drugo življenje, ki ga je pesnik ustvaril. Danes tega ni več, velika sprememba se veže z imeni Proust, Joyce, Belij, Italo Švevo, Pirandello in njihovih posnemovalcev. Tu ima prvo mesto razumska analiza. Dela Huxleya, R. M. du Garda, Julesa Romainsa so manj romani kot sociološki traktati. Dokument duši fantazijo, v njem je z razumom dojeta resničnost, ne pa živo življenje.

V resnični umetnini ne more biti meje med spoznanim in ustvarjenim. Odnos med umetnikom in delom se je rahljal, končno je ločena umetnost postajala abstraktna in vedno bolj le igra oblik. Pisatelj se je gubil vase, je postal hipnotiziran od sebe samega, ni pa odpiral nobenega sveta. Občutek za resnično in živo se je zmanjšal, na njegovo mesto je stopila intelektualna prevara in pretiravanje literarnosti (Wirginia Woolf, Jean Giraudoux). Umetnik je ločen od življenja in ni k ničemer več obvezan.

Bacon je slutil prav: Magna civitas, magna solitudo. Osebnost je danes večno v nevarnosti, človek je osamljen, zgubljen, zapuščen kljub kolektivom. Samota umetnikova se zrcali v nezmožnosti ustvarjati, v razkroju stila, v svojevolski in omahljivosti fantazije. Danes govori umetnik ljudem: »Moj svet ni vaš svet«.

Subjektivni pogoji ustvarjanja zavzamejo prvo mesto, prične se pretiravanje izraznih sredstev kot cilja. Novi umetniki ne ustvarjajo sveta po podobi resničnega, bivajočega sveta, ampak kažejo stvari in bitja le kot funkcije spoznavajoče zavesti. Joyce zgradi v Ullyssu množico svetov, ne enega, Pirandello ne more oživiti svojih postav, upodablja konflikte med idejami, ne med osebami. Proust ustvarja vse iz jaza, ta svet more bivati le v njem. Toda osebnost se ne more razodevati v opazovanju svojega notranjega jedra, ampak le z navzven obrnjenimi akti in le s temi se dovršuje. Goetheju se je ob koncu življenja razodela bistvena resnica: »Stirb und Werdec«. Umetnost ne spada v območje razuma in logike, ampak nerazrešljive intuicije in celotnega verovanja.

Vsa umetnost je realistična v tem smislu, da je obrnjena na resničnost. Je konkretna resničnost človeškega bitja, življenega življenja. Svet romana ni laboratorijski produkt, tudi ne enostavno odvzet resničnosti, umetnik uresničuje, kar je bilo le začeto, da

* Wladimir Weidle: Das Schicksal der modernen Kunst, Vita nova, Luzern.

življenje nedoločnim možnostim. Išče resnično, ne navidezno. Stendhal, Balzac, Dickens, Tolstoj so ustvarjali žive ljudi. Danes pa znanost razkrajja; ubijati in secirati mora, da razume. Umetnost ne ubija, življenje, ki ga daje, je zaprto čisto analitičnemu spoznavanju. Romaniopisci 19. stoletja so gledali človeka v celotni polnosti njegove biti, današnji ga gledajo analitično, odtod zmanjšana vitaliteta njihovih postav. N. pr. Proust, ki ne kaže človeka kakršen je, marveč kakršen se njemu predstavlja. Ne vidimo postav, le vrsto vtisov. Današnji umetnik ne zajema postav od vse h strani. Morda bistro opazuje, a ne more reči, da p o r a j a, kot je v tem smislu rekel Balzac: »Napravil sem konkurenco uradni rojstni knjigi«. V svojem zadnjem bistvu je bolezen umetnosti nezmožnost v sebi sami prodrati do virov življenja.

Sodobni umetnik se hoče pogrezati v podzavest, podlega psihoanalizi. Toda psihoanaliza, ki postavlja nek neoseben in abstrakten vzrok v človeško podzavest, samo mehanizira podzavest. Tudi umetnik naj se mehanizira, naj opusti vse, kar bi hotel izraziti v svojem imenu, riše naj le podzavestne procese, zahteva André Breton, teoretik surrealizma. Tu je konec umetnosti, konec stvarilnosti. Tu ni prostosti in odločanja. Umetnost mora odtod, kar bo pomenilo zmago celotnega človeka, človeka z dušo in usodo.

Tudi težnje po absolutni obliki pesnitve, ki se prično z Mallarméjem (poésie pure), so vedle v racionalizacijo. Valéry je zavesten računar, ki ničesar ne sprejme kot dar. Ideja absolutne umetnosti je postala zanikanje stvarilnega v njej. Tudi tu razum uničuje. Umetnost se v racionalističnem zraku sveta mora zadušiti. More bivati le v svetu, ki ga oživlja moralnost, duhovnost. Rešiti jo je mogoče z novim razsvetljenjem sveta. Umetnost je od konca 18. stoletja zgubila neko skupno dušo, izraz globlje skupnosti, kar imenujemo stil. Stil pomeni iracionalno podlago umetnosti, njeno narodno in religiozno korenino. 19. stoletje je stoletje brez stila. Današnjemu umetniku pomeni duh zanikanje duše in telesa, nekoč je bil sila polnega upodabljanja.

Usoda umetnosti in usoda sveta je ista. Moreča teža grozi stisniti osebo, streti njeno enotnost in vero. Baudelaire je rekel: »Prvi nepustljivi predpogoj zdrave umetnosti je vera v absolutno celoto«. Ta je zgubljena in treba jo je dobiti nazaj. Keats je govoril o zmožnosti, videti skrivnosti polni del stvari. Vse preteklo stoletje je izpolnjeno z bojem umetnikovim za osvojitve čudovitega, proti determinizmu, za pravico ustvarjanja. Danes se kaže isto v teženju k zemlji, k pozabljenim krpam sveta, kjer išče umetnik nov občutek za iracionalne zemeljske sile. Kaže se glad po naravnem življenju, ki je edino človeka vredno. Od tu je umetnost Hamsunova, od tod izhaja Undsetova, Silanpää, pri Francozih Giono, Jouhandeau, Green, Mauriac s svojo provinco. Njihova umetnost je vračanje k čudovitemu, glad po mitičnem svetu. Toda ta svet ni idiličen, ni rožnat, tudi tu je zlo, strah in trpljenje. Vendar je v njem slutnja resnice in prostosti, ki je v zmehaniziranem svetu ni več. Umetnosti pa ni mogoče rešiti s samim begom v neko novo deželo. Kajti možni sta končno le dve stvari: ali racionalistična vera v nemožnost verovanja, ali pa priznavanje nadracionalnega načela sveta. Ali je nujna krščanska obnova kulture, ali pa nadaljevanje razkrajanja. Toda celo tu, v tem zadnjem, je nevarnost racionalistične zlorabe. So umetniki, ki so svojo sprejeto ali podedovano vero napravili za to, kar imenuje politik ali ideolog »prepričanje«. Živ organizem se s tem spremeni v zaprt sistem. Kdor je kdaj doživel enkrat samkrat skrivnost ustvarjanja, se v take sisteme ne bo mogel zapreti.

Šele ko bo vera v umetniku spet vzbudila prostost in ljubezen, se bo nad plapolanjem tega ognja umetnost znova prižgala. Jože Udovič.

NAŠA GOSPODARSKA VPRAŠANJA

Rudolf Bičanić, znani hrvaški gospodarski strokovnjak, je spisal letos delo, v katerem označuje najprej gospodarski položaj Jugoslavije in Hrvatske v širšem okviru izpopolnjene Wagemannove označbe gospodarskega razvoja, potem pa odnos Jugoslavije in Hrvatske do raznih sistemov »gospodarstva na velikem prostoru«¹.

Jugoslavija je v gospodarskem pogledu polkapitalistična država, ki se približuje predelom pod povprečnim stanjem agrarne Evrope. Majhna potrošnja strojev, velik delež gotovih izdelkov v uvozu, majhen v izvozu, relativno zelo majhna zunanja trgovina in majhen procent industrijskega delavstva ne dovoljujejo, da bi jo z Wagemannom šteli med dežele močnega kapitalizma. Smer gospodarskega napredka mora iti v pravcu čim večje uporabe delovne sile in kapitala na edini zemeljske površine. Treba je povečati gostoto prebivalstva, uporabo strojev, prometnih sredstev, doseči večjo delitev dela in zaposlitev prebivalstva v industriji in rudarstvu, ojačiti zunanjo trgovino in znizati procentualni delež gotovih izdelkov na uvozu.

Analiza strukture jugoslovanskega poljedelstva daje sledeče bistvene sklepe: V primeri z evropsko višino je naša poljedelska proizvodnja dvakrat premajhna. Tudi živinoreja je dvakrat slabša po številu in po kvaliteti. Z agrarno reformo se posestne razmere sicer lahko ublaže, vendar pa ne povsem rešijo, ker je agrarna zemlja v Jugoslaviji silno prenaseljena. To dejstvo močno obtežuje agrarno proizvodnjo. Zunanja trgovina se ne more razviti na stopnjo evropskih držav, ker je proizvajalna moč poljedelstva premajhna. Osnovni problem, pomanjkanje zemlje, izražen z velikim številom poljedelcev na majhni površini plodne zemlje kaže, da se ne more rešiti samo s poljedelstvom, marveč z razvojem ostalih gospodarskih panog, ki naj se razvijajo tako, kakor odgovarjajo interesom poljedelstva.

V drugem delu svoje publikacije je očrtal Bičanić različne možnosti gospodarstva na velikem prostoru, ki prihajajo v poštev za Jugoslavijo: nemški in italijanski sistem, v katerih naj bi tvorila Jugoslavija dopolnjujoči del; balkanski sistem — agrarno gospodarsko enoto s 85 milijoni prebivalcev, ki bi odjemalcem mogla samostojno stati nasproti, njeno os naj bi tvorila Jugoslavija z Bolgarsko, možnost tega sistema je odvisna od ureditve naše notranje in zunanje politike; svetovni sistem, ki pa bo v svoji tehniki moral po Bičanićevem mnenju pri zunanji trgovini z nami uporabiti Schachtove izkušnje.

V kateri sistem se bo Jugoslavija vključila, je odvisno od marsikakih nedoločljivih činiteljev, gotovo pa je, da si moramo naše gospodarstvo organizirati sami, kar se da težko združiti s samo dopolnjujočo funkcijo gospodarstva. Zato »ne moremo sprejeti mišljenja, da je naše gospodarstvo komplementarni podrejeni del nekega drugega gospodarstva na velikem prostoru, ki mu mora služiti... Vezi z drugimi narodnimi gospodarstvi moramo gojiti prvenstveno v kolikor dajejo možnost zadovoljitve potreb čim večjemu številu naših ljudi.

Bogo Grafenauer.

¹ Rudolf Bičanić, Pogled iz svjetske perspektive i naša ekonomska orientacija. Zagreb 1939. Vlastita naklada.

DROBNA POROČILA O KNJIGAH

R. P. Ducatillon, O. P.: *Une renaissance française. Ses conditions spirituelles.* Zbirka »Présences«. Plon, Paris 1939.

Lanski septembrski dogodki so pokazali, da kriza tistih dni ni bila le politična in diplomatska, ampak kriza gotovih moralnih in duhovnih vrednot. Cut pravičnosti je obledel, zvestoba je ugasnila, evropska tradicija je izgubila smisel, omájali so se temelji zahodne kulture. Ves ta organizem je občutil smrtno nevarnost in začel izvajati reakcijo. Med Francozi je vidnih več znakov tega presnavljanja. P. Ducatillon, ki ga že poznamo po dobri študiji »Komunizem in krščanstvo«, postavlja v tej novi knjigi vprašanje: ali je Francija le vsota zgodovinskih, zemljepisnih in gospodarskih dejstev, ali pa predstavlja na teh dejstvih temelječo duhovno inkarnacijo? Ob tem vprašanju postavlja drugo: kakšno vlogo naj igra krščanstvo v bodočih dogodkih? Okrog teh dveh vprašanj in odgovorov je urejenega mnogo za nas važnega gradiva.

Le Clergé Basque. *Rapports présentés par des prêtres basques aux autorités ecclésiastiques.* Chez Peyre, Paris 1938.

Ko so v Rusiji in Mehiki preganjali in usmrčevali katoliške duhovnike, je katoliški tisk upravičeno protestiral proti molku svetovnega časopisja. Zato je tem bolj čudno, da katoliški tisk molči danes, ko gre za duhovnike-mučenike baskovskega naroda. Ko v Spaniji triumfira »krščanska« stranaka in vatikanska diplomacija izraža svoje veselje nad obnovo zedinjene Španije, ječi po španskih ječah in koncentracijskih taboriščih na desetine baskovskih duhovnikov. Za vse majhne narode je nadvse poučno dejstvo, da je na ozemlju, ki šteje milijon duš, zaprtih ali izgnanih 195 svetnih in 131 redovnih duhovnikov, ubitih in pogrešanih pa nad 40, samo zato, ker so izpovedovali čisto, nestransko krščanstvo.

Potem, ko je ta knjižica z natančnimi podatki o vseh slučajih že izšla, je »Anayak«, revija baskovskih duhovnikov v eksilu prinesla nove podatke, po katerih so v zadnjem času ustrelili 5 duhovnike, 9 obsodili na dosmrtno ječo, 44 nadaljnih pa je dobilo 488 let ječe.

Joseph Wilbois: *Joie au travail et réformes de stuctures.* Blond & Gay, Paris 1939.

V tej knjigi se skriva več, kakor pravi naslov. Avtor sicer izhaja iz človekovega dela, ki ga zgodovinsko in vrednostno prikazuje, potem pa se napoti preko tehnike in racionalizacije do sodobne družbene organizacije in izreče nad njo obsodbo. Njegovo mnenje, da je treba v današnji družbeni strukturi korenitih sprememb, ni več novo, pač pa presenečajo kratki, jasni pogledi raznih problemov. Posebno bogato je zadnje poglavje, kjer govori o razmerju reform do duha in kjer zavrača dosedanje metafizične oblike življenjskega spora in postavlja na njihovo mesto zaris nove gospodarske in socialne metafizike.

DEMOKRATSKI DNEVNIK
FRANCOSKIH KATOLIČANOV

L'AUBE

PARIS, 3, RUE GARANCIÈRE

ŠVICARSKI ŠTIRINAJSTDNEVNIK

ENTSCHEIDUNG

GOVORI Z VIDIKA MALIH NARODOV
LUZERN, RÜTLIGASSE 1

ESPRIT

VODILNA REVIJA FRANCOSKEGA MLADEGA RODU

SPOZNAVA
SEDANJI
NERED

USTVARJA
PRIHODNJI
RED

137, FAUBOURG SAINT-DENIS, PARIS 10^e

ZADRUŽNA TISKARNA V LJUBLJANI

TYRŠEVA CESTA 17

SE PRIPOROČA ZA IZDELAVO VSAKOVRSNIH TISKOVIN